

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ ХУЗУРИДАГИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАХБАР
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ
БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ ОЛИЙ
ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
хузуридаги олий таълим тизими педагог
кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг
малакасини ошириш Тармоқ маркази
директори Г.Ахунова
“20” октябрь 2015 й.

**“ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАР”
МОДУЛИ БЎЙИЧА**

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тузувчилар: доц. Исмаилова Н.С.

Мундарижа

ИШЧИ ДАСТУР.....	3
МАЪРУЗАЛАР МАТНИ	9
1-мавзу. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланишининг замонавий хусусиятлари	9
2-мавзу. Халқаро савдо. Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш йўллари	12
3-мавзу. Халқаро ишчи кучи миграцияси	19
4-мавзу. Халқаро валюта-молия ва кредит муносабатлар	25
ТАҚДИМОТ	33

ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 12 июнь 2015 йилдаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732 фармонида мувофиқ тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий тайёргарлиги даражасини ривожлантириш, уларнинг илғор педагогик тажрибаларни ўрганишлари ҳамда замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш бўйича малака ва кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур мазмунида олий таълимнинг долзарб масалаларини ўрганиш, глобал Интернет тармоғидан фойдаланган ҳолда ўқув жараёнига замонавий педагогик ва ахборот технологияларини жорий этиш, педагогнинг шахсий ва касбий ахборот майдонини лойиҳалаш, педагогик маҳоратни ошириш, Ўзбекистоннинг энг янги тарихини билиш, фан, таълим, ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлаш, тегишли мутахассисликлар бўйича илм-фанни ривожлантиришнинг устивор йўналишларини аниқлаш, илмий-тадқиқотлар ўтказишнинг самарали методларидан фойдаланишга ўргатиш асосий вазифалар этиб белгиланган.

Шу билан бирга олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг мунтазам касбий ўсишида интерактив методлар, педагогларнинг таҳлилий ва ижодий фикрлашини ривожлантиришга йўналтирилган инновацион методикалар, масофадан ўқитишни, мустақил таълим олишни кенгайтиришни назарда тутувчи техника ва технологиялардан фойдаланган ҳолда машғулотлар олиб бориш малакаси ва кўникмаларини ривожлантириш кўзда тутилган.

Дастур доирасида берилётган мавзулар тингловчиларнинг педагог кадрларга қўйиладиган давлат талабларини, замонавий инновацион таълим технологиялари ва уларнинг турларини билишлари, талаба шахси ва унинг хусусиятини ҳисобга олган ҳолда таълимда индивидуаллик ва дифференциал ёндашувга эришувлари ва таълим жараёнларида муаммоли таълим, ҳамкорлик технологияси ва интерфаол усулларни амалда қўллай олишлари, ахборот технологияларидан таълим-тарбия жараёнида самарали фойдалана олиш кўникмаларига эга бўлишларини таъминлашга қаратилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

- Тингловчиларга халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш жараёнлари бўйича илгари сурилган илмий-назарий концепциялар тўғрисида қиёсий, таҳлилий маълумотлар бериш, замонавий педтехнологиялардан фойдаланиб тингловчиларни малакасини оширишга қўмаклаш;

- Ташқи иқтисодий фаолиятда миллий иқтисодиёт манфаатларини ҳимоя қилиш ва экспортни рағбатлантириш механизмларини амалга ошириш, жаҳон иқтисодиётида халқаро иқтисодий ташкилотлар ва трансмиллий корпорацияларнинг ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилиш, глобал ўзгаришларнинг халқаро иқтисодий муносабатларга кўрсатадиган таъсирини баҳолаш ва тингловчиларда уларни аниқ илмий назарий таҳлил қилиш, ҳолис баҳолаш ва мустақил ҳаётий позициясини вужудга келтиришга эришиш;

- Тингловчи ХИМда замонавий тамойиллари, назарий асосларини ҳаётга тадбиқ этиш, чет мамлакатларнинг асосий иқтисодий кўрсаткичларини тадқиқ қила олиш, халқаро иқтисодий муносабатлар соҳасида ҳамкорликнинг энг рационал услуб ва кўринишларини аниқлай олиш, ташқи иқтисодий фаолиятни бошқарув усуллари ва аналитик таҳлили хулосаларини ифодалаш, иқтисодий ўсиш ва ривожланишнинг асосий кўрсаткичларини ҳисоблаш ва таҳлил қилиш юзасидан кўникмаларга эга бўлиши таъминлаш;

• Жаҳон молиявий иқтисодий инқирози шароитида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодий ривожланиши билан боғлиқ ўзгаришлар ва янгиланишларни илмий назарий таҳлил этиш ва ўзига хос хусусиятлари, мақсад-вазифаларини тингловчиларга етказиш;

• Ўзбекистон Республикасининг хорижий мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар билан ўзаро иқтисодий ҳамкорлиги истиқболларини Президент асарларига таянган ҳолда ўрганишдан иборат.

Модулни ўзлаштиришга қўйиладиган талаблар

“Халқаро иқтисодий муносабатлар” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида тингловчилар:

– замонавий педагогик ва ахборот технологияларини амалиётда қўллаш бўйича кўникмаларга эга бўлиши зарур;

– халқаро иқтисодий муносабатлар тизими ҳақидаги фундаментал билимларга эга бўлиши зарур;

– ташқи иқтисодий фаолият фаолиятининг ташкилий, ҳуқуқий асослари бўйича кўникмаларга эга бўлиши зарур.

Модулни ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Ўқув модул мазмуни ўқув режадаги **учинчи ва бешинчи** блок ҳамда мутахассислик ўқув модулларининг барча соҳалари билан узвий боғланган ҳолда профессор-ўқитувчиларнинг умумий тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулни Олий таълимдаги ўрни

Ҳозирги глобаллашув шароитида халқаро иқтисодий муносабатлар тўғрисида назарий ва амалий билимларни мужассамлаштирган бўлиб, унда жаҳон мамлакатлари ва Республикамиз ташқи иқтисодий фаолият тизимидаги ислохотларнинг концептуал асослари ёритиб берилган. Замонавий иқтисодчи педагог кадрлар учун ушбу йўналишдаги маълумотларни ўзлаштириш талаб қилинади ва бунда Ўқув модулни роли юқоридир.

Модуллар бўйича соатлар тақсимоти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат						
		Ҳақмаси	Аудитория ўқув юкламаси					Мустақил таълим
			жумладан					
			жами	Назай	Амалий машғулот	Кўчма машғулот		
1.	Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланишининг замонавий хусусиятлари	6	6	2	2	2	-	
2.	Халқаро савдо. Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш йўллари	10	10	4	4	2	-	
3.	Халқаро ишчи кучи миграцияси	6	4	2	2	-	2	
4.	Халқаро валюта-молия ва кредит муносабатлар	8	8	4	4	-	-	
	Жами:	30	28	12	12	4	2	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланишининг замонавий хусусиятлари (2 соат) .

Режа

1. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш хусусиятлари.
2. Халқаро меҳнат тақсимоти ва унга таъсир этувчи омиллар.
3. Халқаро меҳнат тақсимотини ривожланишининг замонавий ўзига хос томонлари.

Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши саноат инқилоби билан боғлиқлиги. Халқаро иқтисодий муносабатлар кенгайди ва чуқурлашиши, глобал характерга эга бўлиши. Халқаро меҳнат тақсимотининг ривожланишига таъсир этувчи омиллар ва ривожланишнинг ўзига хос томонлари, халқаро ихтисослашув ва ишлаб чиқариш кооперациясининг ўзига хос тамойиллари. Замонавий шароитда халқаро меҳнат тақсимотини ривожланишининг ўзига хос томонлари.

2-мавзу. Халқаро савдо. Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш йўллари (4 соат) .

Режа

1. Халқаро иқтисодий муносабатлар тизимида халқаро савдо. Халқаро савдо концепцияси.
2. Халқаро савдода давлатнинг роли.
3. Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солишнинг тарифли усуллари.
4. Тарифли бошқарувнинг афзаллик ва камчиликлари.
5. Ташқи савдони тартибга солишнинг нотариф усуллари.

Халқаро иқтисодий муносабатлар тизимида халқаро савдо. Ташқи савдони эркинлаштириш (либераллаштириш) ва жаҳон савдосида протекционизм сиёсати.

Меркантилистлар назарияси ва мутлақ устунлик назарияси.. Мутлақ устунликлар модели. Нисбий устунлик назарияси: Муқобил харажатлар. Ишлаб чиқариш омиллари нисбати назарияси. Ишлаб чиқариш омиллари билан турлича таъминланганлик. Леонтьев парадокси. Халқаро савдонинг умумий мувозанат назарияси ва замонавий халқаро савдонинг ривожланиши. Халқаро савдонинг классик назарияларининг ривожлантирилиши.

Халқаро савдони давлат томонидан тартибга солиш. Халқаро савдони давлат томонидан тартибга солиш инструментлари. Тарифли ва нотариф усуллар. Халқаро савдони давлат томонидан тартибга солишнинг нотариф усуллари. Савдо сиёсатининг молиявий усуллари ва тартибга солишнинг ноиқтисодий усуллари

3-мавзу. Халқаро ишчи кучи миграцияси (2 соат).

Режа

1. Жаҳон ишчи кучи бозорининг моҳияти ва пайдо бўлиш сабаблари.
2. Меҳнат миграциясининг асосий йўналишлари ва марказлари
3. Ишчи кучининг халқаро миграциясининг экспортёр-импортёр мамлакатларга иқтисодий таъсири.
4. «Ақлли кишиларнинг кетиб қолиш» муаммосининг моҳияти.

Жаҳон ишчи кучи бозорининг моҳияти ва пайдо бўлиш сабаблари. Меҳнат миграциясининг асосий йўналишлари ва марказлари. Мигрантлар - меҳнат қобилятли ёшдаги иқтисодий фаол одамлар. Хорижда иш қидиришга интилаётган одамларга кўмаклашувчи миграция хизматлари ва халқаро ташкилотлари. Миграция жараёнларининг импортёр мамлакатлар иқтисодиётига таъсири. Хориждан валюта

трансферти оқимларини кенгайтиши - ишчи кучини экспорт қилувчи мамлакатлар асосий фойдаси сифатида. Меҳнат иммиграциясининг миқдорий ва сифат даражасини квоталар ва чеклашлар жорий қилиш орқали тартибга солиш. «Ақлли кишиларни кетиб қолиши» муаммосининг моҳияти.

4-мавзу. Халқаро валюта-молия ва кредит муносабатлар. (4 соат) .

Режа

1. Халқаро валюта тизимининг моҳияти ва таркиби.
2. Халқаро валюта тизимининг ривожланиш босқичлари.
3. Халқаро резерв валюта бирликлари
4. Халқаро валюта ва молия-кредит бозорлари.

Миллий ва минтақавий валюталар тизимидаги асосий қонун-қоидалар. Валюта бозорлари, уларнинг функцияси, турлари. Халқаро кредит муносабатларнинг моҳияти, мазмуни.

Сузиб юривчи ва фиксация қилинган валюта курслари. Валюта операциялари, уларнинг кўриниши. Валюта позициясини шакллари. «СВОП», «ФОРВАРД» операциялари, валюта ваучерлари «СПОТ», қимматбаҳо қоғозлар арбитражи. Валютани чекланиши, унинг кўринишлари. Валюта тавакалчилиги. Валюта тавакалчилигини суғурталаш. Халқаро молиявий кредит ташкилотлар. Халқаро валюта фонди (ХВФ), унинг функциялари. Халқаро банк гуруҳлари: Европа ривожланиш ва қайта тиклаш банки (ЕТГБ), Осиё ривожланиш банки (ОРБ), ва бошқалар.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланишининг замонавий хусусиятлари (2 соат) .

Режа

1. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш хусусиятлари.
2. Халқаро меҳнат тақсимоти ва унга таъсир этувчи омиллар.
3. Халқаро меҳнат тақсимотини ривожланишининг замонавий ўзига хос томонлари.

2-мавзу. Халқаро савдо. Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш йўллари (4 соат) .

Режа

1. Халқаро иқтисодий муносабатлар тизимида халқаро савдо. Халқаро савдо концепцияси.
2. Халқаро савдода давлатнинг роли.
3. Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солишнинг тарифли усуллари.
4. Тарифли бошқарувнинг афзаллик ва камчиликлари.
5. Ташқи савдони тартибга солишнинг нотариф усуллари.

3-мавзу. Халқаро ишчи кучи миграцияси (2 соат).

Режа

1. Жаҳон ишчи кучи бозорининг моҳияти ва пайдо бўлиш сабаблари.
2. Меҳнат миграциясининг асосий йўналишлари ва марказлари
3. Ишчи кучининг халқаро миграциясининг экспортёр-импортёр мамлакатларга иқтисодий таъсири.
4. «Ақлли кишиларнинг кетиб қолиш» муаммосининг моҳияти.

4-мавзу. Халқаро валюта-молия ва кредит муносабатлар. (4 соат) .

Режа

1. Халқаро валюта тизимининг моҳияти ва таркиби.
2. Халқаро валюта тизимининг ривожланиш босқичлари.
3. Халқаро резерв валюта бирликлари
4. Халқаро валюта ва молия-кредит бозорлари.

КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Мазкур модул бўйича ўқув режада кўчма машғулотлар 4 соат режалаштирилган бўлиб, мутахассисликнинг етакчи вазирлик ва идораларида ташкил этилади. Кўчма машғулотларда етакчи вазирлик, идораларнинг мутахассислари томонидан вазирликда ташкил этилади.

МУСТАҚИЛ ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ШАКЛИ ВА МАЗМУНИ

Мустақил ишни ташкил этишда тингловчилар томонидан “Халқаро иқтисодий муносабатлар” модулида ўрганилаётган масалалар, дискуссиялар бўйича билдирилаётган фикр-мулоҳазаларни шакллантириш мақсадида улар томонидан кўшимча манбалардан, жумладан интернет сайтлари, инглиз тилида чоп этилган адабиётлар ва мақолалардан фойдаланишни кўзда тутади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ислон Каримов. 2012 йил Ватанамиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. – Т.: “Ўзбекистон”, 2012. – 36 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732 Фармони.
3. И.А.Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маърузаси. Т.: Ўзбекистон, 2010. – 53 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги кўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув-услубий мажмуа. Т.: “Иқтисодиёт” 2010.-281 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “Барча режа ва дастурларимиз Ватанамиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича Ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: Иқтисодиёт. - 2011. – 377 б.
6. И.А.Каримов. “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жароёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш-устувор вазифамиздир” мавзусида 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган” Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.-Халқ сўзи газетаси 17январь 2015 йил.
7. Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.

8. Назарова Г.Г., Халилов Х., Эшпаев А., Хакимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
9. Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
10. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
11. Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
12. Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.
13. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: учебник /Под ред. Л.Н. Красавиной. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2007. - 576 стр.
14. Внешнеэкономическая деятельность: учебник для студ. сред. проф. учебник. заведений /Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелов, С. В. Карпова и др.]; под ред. Б. М. Смитиенко, В. К. Поспелова. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: «Академия», 2007. — 304 стр.
15. Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и практики управления / Под ред. В.В. Попкова. Учебник. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. — 295 стр.

Хорижий адабиётлар:

1. Krugman. Obstfeld.Melitz. International Economics. 2014, Prentice Hall.
2. Dennis R.Appleyard. International Economics. 2013, McGraw Hill Higher.
3. John T. Rourke. International Politics on the World Stage. 2010, McGraw Hill Companies.
4. Charles W.L. Hill. International Business:Competing in the Global Marketplace. 2014, McGraw Hill Higher.

Интернет маълумотлари:

1. www.economics.ru
2. www.ved.ru
3. www.ser.uz
4. www.uza.uz
5. www.ifmr.uz
6. www.Lex.uz
7. www.ziynet.uz

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

1-мавзу. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланишининг замонавий хусусиятлари

Режа

1. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш хусусиятлари.
2. Халқаро меҳнат тақсимоти ва унга таъсир этувчи омиллар.
3. Халқаро меҳнат тақсимотини ривожланишининг замонавий ўзига хос томонлари.

Калит сўзлар: халқаро иқтисодий муносабатлар, халқаро иқтисодий муносабатларни амалга ошириш механизми, “очиқ иқтисодиёт”, автаркия, ташқи савдо квотаси, байналминаллашув, глобаллашув, меҳнат тақсимоти, ишлаб чиқаришни ихтисослашув, кооперация, илмий-техника инқилобининг таъсири.

1. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш хусусиятлари

Интенсив давлатлараро иқтисодий алоқаларнинг ҳозирги даражаси куйидагиларни кўрсатади:

- жаҳон хўжалигида халқаро меҳнат тақсимоти даражасининг чуқурлигини;
- анъанавий халқаро тайёр маҳсулотлар савдоси миқёсларининг кенгайиши ва характерининг ўзгарганлигини (у кўп жиҳатдан миллий ишлаб чиқариш жараёнларига тўғридан-тўғри хизмат қила бошлайди);
- капитал миграциясининг интенсивлашганлигини;
- илмий-техник билимлар алмашувининг тезлашганлиги ва шунингдек хизматлар соҳасининг ривожланганлигини;
- ишчи кучи миграциясининг сезиларли даражада ўсганлигини (халқаро ишчи кучи миграцияси халқаро хўжаликнинг байналминаллашувининг муҳим қисми бўлиб қолмоқда);
- давлатлар ва минтақалар ўртасидаги иқтисодий интеграциялашув жараёнларининг тезлашиши ва кенгайишини. Саноати ривожланган давлатларнинг савдо, ишлаб чиқариш ва кредит-молия соҳасида эришилган ютуқлар даражаси жаҳон хўжалигининг шаклланишини кўриниши бўлиб хизмат қилади. Унинг иштирокчилари давлат чегараларининг мавжудлигига қарамай умумий хўжалик тизимининг таркибий қисми сифатида фаолият кўрсатадилар. Хўжалик ҳаётининг байналминаллашuvi тушунчаси ортида алоҳида давлатларни глобал жаҳон мажмуига бирлаштирувчи кўп даражали жаҳон хўжалик алоқалари тизимининг самарали ишлаши туради.

Байналминаллашув алоҳида миллий иқтисодий тизимларнинг ўсиб бораётган ўзаро алоқа ва ўзаро боғлиқлигини характерлайди. XX асрда айирбошлашнинг байналминаллашuvi капитал ва ишлаб чиқаришнинг байналминаллашувига айланади, ИТИ таъсирида ривожланишда сезиларли туртки олади (XX аср 50-йилларининг ўрталари). Халқаро ихтисослашув ва ишлаб чиқариш кооперацияси кескин ўсди. Йирик миқёсдаги ихтисослашган ишлаб чиқариш учун ички бозорлар доираси торлик қила бошлаб, у объектив равишда миллий чегаралардан чиқа бошлайди.

ИТИ таъсирида ишлаб чиқаришнинг байналминаллашuvi шундай ҳолатни юзага келтирадики, у ҳар қандай мамлакат учун “шахсий ишлаб чиқаришга” эга бўлиш фойдасиз бўлиб алоҳида миллий иқтисодиётлар эса янада кўпроқ жаҳон хўжалигига интеграциялашадилар. Ишчи кучи ҳаракати, кадрлар тайёрлаш, мутахассислар билан алмашиш янада байналминал характерга эга бўлади.

Ушбу алоқалар ва ривожланишининг истиқболи шаклланиш қонуниятларини текшириш шуни кўрсатмоқдаки, жаҳон хўжалигини ривожланишининг асосий тенденцияси бўлиб капитал, товар ва хизматларнинг ягона планетар бозорини ташкил

килиш ва алоҳида давлатларни ягона жаҳон ҳўжалиги мажмуига бирлаштиришга бўлган ҳаракат ҳисобланади. Бу эса глобал иқтисодиёт масалаларини халқаро иқтисодиёт муносабатлар тизими мажмуи сифатида ўрганиш заруриятини келтириб чиқаради. Бу эса халқаро иқтисодий муносабатларнинг бошқача қилиб айтганда юқорирок даражасидир.

ХИМда глобализация феноменини икки томонлама, яъни макроиқтисодий ва микроиқтисодий даражада кўриб чиқиш мумкин. Макроиқтисодий даражада глобализация – бу, давлатлар ва алоҳида минтақаларнинг чегараларидан ташқарида иқтисодий фаолият кўрсатишга бўлган умумий интилишлари тушинилади. Бундай интилишларнинг кўринишлари - либерализация, савдо ва инвестицион тўсиқларнинг олиб ташланиши, эркин тадбиркорлик зоналари ташкил этиш ва ҳ.к.лар ҳисобланади. Микроиқтисодий даражадаги глобализация эса корхона фаолиятининг ички бозор чегараларидан ташқарида кенгайиши тушинилади. Тадбиркорлик фаолиятининг миллатлараро ёки кўпмиллий йўналганлигидан фарқли равишда глобализация жаҳон бозори ёки “жаҳон учлиги” (Шимолий Америка, ғарбий Европа, Япония) бозорларини ўзлаштиришда ягона ёндашишни тушинилади.

2. Халқаро меҳнат тақсимоти ва унга таъсир этувчи омиллар

Халқаро иқтисодий муносабатларнинг моҳияти, маъносини кўрсатувчи асосий кўрсаткичлардан бири халқаро меҳнат тақсимотидир. Дунёнинг барча мамлакатлари у ёки бу жиҳатдан халқаро меҳнат тақсимотига (ХМТ) қўшилган. Унинг чуқурлашуви илмий-техника инқилобининг (ИТИ)нинг таъсири остида бўлган ишлаб чиқариш кучларининг ривожланишидан келиб чиқади.

Халқаро меҳнат тақсимотида иштирок этиш давлатларга қўшимча иқтисодий самара бериб, ўз эҳтиёжларини энг кам ҳаражатлар билан тўлиқроқ қондириш имконини беради.

Меҳнат тақсимоти – бу тарихан белгиланган ижтимоий меҳнат тизимидир. У жамият ривожланиши жараёнида фаолиятнинг сифат жиҳатдан дифференциацияси натижасида келиб чиқади.

Меҳнат тақсимоти турли шаклларда намоён бўлади. Халқаро иқтисодий муносабатлар курсида халқаро меҳнат тақсимоти ўрганилади.

Халқаро меҳнат тақсимоти моҳияти ишлаб чиқариш жараёнининг меҳнат фаолиятини турли шаклларининг ихтисослашуви ва уларнинг кооперациялашувида, ўзаро ҳамкорлигида намоён бўлади. Меҳнат тақсимотини фақат ажратиш жараёни сифатида эмас, балки, жаҳон миқёсида меҳнатни бирлаштириш йўли сифатида ҳам кўриш мумкин.

Халқаро меҳнат тақсимоти давлатлар ўртасида меҳнатнинг ижтимоий-худудий тақсимотининг даражаси ҳисобланади. У алоҳида бир давлатлар ишлаб чиқаришларининг ихтисослашувига асосланади.

Жаҳон ҳўжалигини ривожлантириш учун биринчи навбатда ишлаб чиқаришда меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқаришда самарадорликни кўтариш, шунингдек ишлаб чиқаришда ҳаражатларни камайтиришга интилиш зарур. Халқаро меҳнат тақсимотини ривожланиши жараёнида асосий нарса, бу шу жараённинг ҳар бир иштирокчиси ўзининг ХМТдаги иштирокидан иқтисодий фойда қидириши ва топишидир.

Ҳар қандай давлатнинг халқаро алмашув жараёнида халқаро меҳнат тақсимотининг устунликларини амалга ошириши – биринчидан, экспорт қилинаётган товар ва хизматларнинг ташқи ва ички бозор нархларидаги фарқни олиш; иккинчидан, арзонроқ бўлган импортдан фойдаланиб, миллий ишлаб чиқаришдан воз кечган ҳолда ички ҳаражатларни камайтириш имконини беради.

Жаҳон ҳўжалигини тизим сифатида кўриб чиққанда ХМТни бу тизимни ташкил қилган бирлаштирувчи асос деб кўриш мумкин.

Жаҳон иқтисодиётида саноати ривожланган давлатларнинг ишлаб чиқариши кўп ҳолатларда ташқи истеъмолчиларга, ички талаб эса импортга йўналган бўлади деб тахмин қилинса, ривожланаётган давлатларда эса ички бозорнинг нисбатан тез, лекин экстенсив кенгайиши тахмин қилинмоқда.

Хуллас, XX-XXI асрлар бўсағасида жаҳонда мисли кўрилмаган иқтисодий, сиёсий, ижтимоий жараёнлар рўй берган бўлиб, улар албатта халқаро меҳнат тақсимотини ривожланишига ўзининг сезиларли таъсирини кўрсатган эди.

3. Халқаро меҳнат тақсимотини ривожланишининг замонавий ўзига хос томонлари

Халқаро меҳнат тақсимотининг ривожланиши асосий йўналишини биз халқаро ихтисослашув ва ишлаб чиқариш кооперациясининг кенгайишида кўришимиз мумкин. Халқаро кооперация (ХК) ва халқаро ихтисослашув (ХИ) халқаро меҳнат тақсимотининг шакллари бўлиб, унинг моҳиятини намоён қилади.

Турли давлатларнинг корхоналарини маълум бир товарга ихтисослашуви замонавий ИТИ билан боғлиқдир. Ишлаб чиқаришнинг технологик тизимини мураккаблашиб бориши билан тайёр маҳсулотда ишлатиладиган деталлар сони кўпайди. Масалан: енгил автомобил саноатида 20 мингтача, прокат дастгоҳларида 100 мингтача, электровозларда эса 250 мингтача деталларнинг қисмлари ишлатилиши мумкин.

Жаҳон иқтисодиётида халқаро ишлаб чиқаришни ихтисослашуви (ХИИ) иккита йўналиш бўйича – ишлаб чиқариш ва ҳудудий йўналишлар бўйича ривожланиб бормоқда. Ўз навбатида ишлаб чиқариш йўналиши:

а) соҳалараро;
б) давлатлар гуруҳи;
в) алоҳида корхоналарнинг ихтисослашувига бўлиниши мумкин. Бундан ташқари ҳудудий халқаро ишлаб чиқариш ихтисослашуви эса:

а) алоҳида давлатлар;
б) давлатлар гуруҳи;
в) ҳудудларнинг жаҳон бозори учун маълум товарларни ишлаб чиқаришга ихтисослашувига бўлинади.

Халқаро ишлаб чиқариш ихтисослашувининг асосий турларига:

- предметли (маҳсулот ишлаб чиқариш);
- деталли (маҳсулотни ташкил қилувчиларни ишлаб чиқариш);
- технологик ёки босқичли (яъни, алоҳида технологик жараёнларни, масалан йиғиш, бўяш ва бошқаларни амалга ошириш) ихтисослашиш киради.

Халқаро меҳнат тақсимотининг бошқа бир шакли - халқаро ишлаб чиқариш кооперациясидир. Унинг объектив асоси бўлиб, ишлаб чиқариш кучларини ривожланишининг ўсиб бораётган даражаси, ҳамда мамлакат ичида ёки ташқарисида рўй беришидан қатъий назар мустақил корхоналар ўртасидаги барқарор ишлаб чиқариш жараёнларини бориши ҳисобланади. Халқаро ишлаб чиқариш кооперацияси ўзининг ривожланган шаклларида ҳамкорликнинг турли соҳаларини қамраб олади. Жумладан, биринчидан, ишлаб чиқаришда технологик ҳамкорлик. Ушбу ҳамкорликларга қуйидагилар киради:

а) лицензиялар бериш ва мулкчилик ҳуқуқларидан фойдаланиш;
б) лойиҳа конструкторлик ҳужжатларини, технологик жараёнларни, маҳсулотнинг техник даражаси ва сифатини, қурилиш ва монтаж ишлари замонавий, кооперациялашган корхоналарни ишлаб чиқиш ва мослаштириш;
в) ишлаб чиқаришни бошқариш, стандартлаштириш, унификациялаш, сертификациялашни такомиллаштириш, ишлаб чиқариш дастурларини тақсимлаш ва ҳ.к.лар.

2. Кооператив маҳсулотни сотиш билан боғлиқ бўлган савдо-иқтисодий жараёнлар.

3. Сотилган техникага хизмат кўрсатиш.

Жаҳон иқтисодиётида кооперация алоқаларини ўрнатишда фойдаланиладиган қуйидаги уч асосий усулга алоҳида эътибор берилади:

- Ҳамкорликдаги дастурларни амалга ошириш.
- Шартнома асосида ихтисослашиш.

- Қўшма корхоналар ташкил қилиш.

Ҳамкорликдаги дастурларни амалга ошириш ўз навбатида икки асосий шаклда. (пудратли ишлаб чиқариш кооперацияси ва ҳамкорликдаги ишлаб чиқариш) амалга оширилади. Шартнома асосида ихтисослашиш эса ишлаб чиқариш дастурларини ишлаб чиқариш кооперацияси ишгирокчилари орасида тақсимланишини назарда тутади. Қўшма корхоналар бу интеграциялашган кооперациядир.

Назорат учун саволлар:

1. ХИМ тизимига нималар киради?
2. Ташқи савдо квотаси нимани англатади
3. Халқаро меҳнат тақсимотининг моҳияти қайси олимларнинг назарияларида акс эттирилган?
4. Халқаро меҳнат тақсимотида таъсир кўрсатувчи асосий омилларни характерлаб беринг.
5. Замонавий халқаро меҳнат тақсимотида халқаро ишлаб чиқариш ихтисослашувининг кўриниши қандай?

Адабиётлар:

- Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
- Назарова Г.Г., Халилов Х., Эшгаев А., Хакимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
- Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
- Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
- Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
- Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

2-мавзу. Халқаро савдо. Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш йўллари

Режа

1. Халқаро иқтисодий муносабатлар тизимида халқаро савдо. Халқаро савдо концепцияси.
2. Халқаро савдода давлатнинг роли.
3. Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солишнинг тарифли усуллари.
4. Тарифли бошқарувнинг афзаллик ва камчиликлари.
5. Ташқи савдони тартибга солишнинг нотариф усуллари.

Калит сўзлар: ташқи савдо, халқаро савдо, экспорт, импорт, реэкспорт, реимпорт, мутоқ устунлик, нисбий устунлик, ташқи савдо айланмаси, ташқи савдо ҳажми, экспорт, импорт ҳажми, ташқи савдода саноат маҳсулотларининг улуши, ривожланган мамлакатлар билан савдо-иқтисодий ҳамкорлик, ташқи иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш.

1. Халқаро иқтисодий муносабатлар тизимида халқаро савдо. Халқаро савдо концепцияси

Халқаро иқтисодий муносабатларнинг анъанавий ва энг ривожланган кўринишларидан бири ташқи савдо ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиётида рўй бераётган халқаро иқтисодий муносабатлар умумий ҳажмининг 75-80%и ташқи савдонинг улушига тўғри келади.

Дунёда мавжуд бўлган ҳар қандай мамлакат учун ташқи савдонинг роли каттадир. Иқтисодчи олим Ж.Сакснинг фикрича “дунёдаги ҳар қандай давлатнинг иқтисодий муваффақияти ташқи савдода кўринади. Ҳозирги кунга қадар ҳеч бир мамлакат жаҳон иқтисодий тизимидан ажралган ҳолда соғлом иқтисодиётни ҳосил қила олгани йўқ”.

Халқаро савдода халқаро меҳнат тақсимоти асосида пайдо бўладиган турли давлатларни товар ишлаб чиқарувчилари ўртасидаги алоқаларнинг бир шакли бўлиб, улар ўртасидаги ўзаро иқтисодий боғлиқликни намоён қилади.

Мамлакатлар иқтисодиётида ИТИ таъсири остида рўй бераётган тузилмавий ўзгаришлар, (саноат ишлаб чиқаришнинг ихтисослашуви ва кооперациялашуви) миллий хўжаликларнинг ўзаро ҳамкорлигини кучайтирмоқда. Бу эса халқаро савдони фаоллашувига имкон яратмоқда. Халқаро савдо ишлаб чиқаришга нисбатан тезроқ ўсмоқда. Ташқи савдо айланмасини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, жаҳонда ишлаб чиқариш 10%га кўпайган ҳолда жаҳон савдоси 16%га ўсмоқда.

“Ташқи савдо” деганда бир мамлакатнинг бошқа бир мамлакат билан ҳақ тўланадиган олиб кириши, яъни, импорт ва ҳақ тўланадиган олиб чиқиш, яъни, экспортдан иборат савдоси назарда тутилади. Дунёдаги барча мамлакатларнинг ҳақ тўланадиган товар айланмаси йиғиндиси халқаро савдо деб аталади. Халқаро савдо тушунчаси торроқ маънода ҳам ишлатилиши мумкин. Масалан, саноати ривожланган давлатларда товар айланмасининг йиғиндиси, ривожланаётган давлатларда товар айланмасининг йиғиндиси ва х.к.

Жаҳоннинг барча давлатлари олдида ташқи савдо бўйича миллий сиёсат муаммоси ётиб, 200 йиллар мобайнида бу мавзуда қизгин тортишувлар бўлиб турибди.

Эркин савдо ёки протекционизм сиёсатини танлаш ёки уни қандай бўлса шу ҳолда сақлаш олдинги асрларнинг характери эди. Бизнинг давримизда бу икки йўналиш ўзаро боғлиқдир. Аммо кўп ҳолларда уни бу қарама-қарши бирлик эркин савдо тамойилининг бош вазифасини бажаради.

Жаҳон иқтисодиётида эркин савдо сиёсатига биринчи бўлиб Адам Смит ўз таърифини берган эди. Адам Смит “айирбошлаш ҳар бир мамлакат учун фойдали бўлиб, ҳар бир мамлакат бунда мутлоқ устунликка эга бўлишини” таъкидлаган эди. Адам Смитнинг таҳлиллари классик назариянинг асоси бўлган ва эркин савдо сиёсатининг ҳар қандай шакли учун асос бўлиб келган.

Давид Рикардо “Сиёсий иқтисод ва солиқ солишнинг бошланиши” (1817йил) номли асарида боши берк кўчадан классик назарияни келтириб чиқарди. У халқаро ихтисослашув мезонларини ажратган ҳолда, давлатлар учун қандай ҳолатларда давлатлараро айирбошлаш манфаатли эканини кўрсатиб берди. Ҳар бир давлат учун устунлик қилган ёки кучсизлиги нисбатан камроқ бўлган соҳага ихтисослашиш манфаат келтиради деган фикрни берди. Унинг қарашлар концепцияси таққосланиши назарияси ёки принципида ўз аксини топди.

Д. Рикардо ўз таълимотида халқаро айирбошлаш барча давлатлар учун мумкин ва манфаатлигини, айирбошлаш барча учун фойдали бўлган нарх зоналарини аниқлаб берган бўлса, Джон Стюарт Милль ўзининг “Сиёсий иқтисод асослари”(1848йил) номли асарида қандай нархда айирбошлашни амалга оширилишини фойдали эканлигини кўрсатган эди. Стюарт Милльнинг таълимоти бўйича айирбошлаш нархи талаб ва таклиф қонунига кўра, ҳар бир давлатнинг ялпи экспорт миқдори ялпи импорт миқдорини қоплайдиган даража билан белгиланади. Джон Стюарт Милльнинг муҳим хизматларидан бири унинг халқаро нарх қонуни ёки “халқаро нарх назарияси”дир. Халқаро нарх

қонунида таъкидланишича, шундай нарх мавжудки у давлатлар орасидаги товар айирбошлашни оптималлаштиради. Бу бозор нархи бўлиб, у талаб ва таклифга боғлиқдир.

Классик сиёсий иқтисодчиларнинг назариясини ривожлантириб Готфрид Хаберлер ўз қарашлар концепциясини нафақат меҳнатга, балки ишлаб чиқаришнинг барча омилларига эътиборни қаратган эди.

Халқаро савдо оқимини нима билан аниқланиши ва унинг таркибини Эли Хекшер ва Бертиль Олинлар ўзларининг замонавий қарашларида ақс эттирдилар. Улар нисбий устунлик тушунасини изоҳлаб у ёки бу давлатнинг маълум бир товарларга ихтисослашишини уларнинг ишлаб чиқариш омиларига эгалик даражасига боғлиқдир дейилган эди. Э.Хекшер ва Б.Олин “нархларнинг ишлаб чиқариш омилларига тенглаштириш” назариясини илгари сурдилар.

1948 йилда Америкалик иқтисодчилар П. Самуэльсон ва В. Столпер ўз назарияларини киритиб Хекшер-Олин таълимотининг исботини янада мукамаллаштириб, ишлаб чиқариш омилларидан бири, техника асосан бир мукамал рақобат ва товарларнинг тўла ҳаракатчанлиги мавжуд бўлганда халқаро айирбошлаш ишлаб чиқариш омилларининг давлатлар орасидаги нархини тенглаштиради деган эди.

Халқаро савдонинг замонавий назариялари ўз тарихига эга, албатта. Мамлакатларнинг нима сабабдан ўзаро олди-сотди қилиши масаласи XVII асрнинг бошлариданоқ иқтисодчи олимларни қизиқтириб келган. Эндигина вужудга келган иқтисодий таълимот мактаблари ташқи савдони ривожлантиришга ўз эътиборларини қаратишган.

2. Халқаро савдода давлатнинг роли

Ҳар қандай давлатнинг ташқи савдо сиёсати ҳукуматнинг умумиқтисодий йўналишининг муҳим таркибий қисми саналади, янада торроқ маънода эса экспорт-импорт товар оқимлари ҳажми, товар таркиби ва жуғрофий йўналишини тартибга солиш билан боғлиқ бюджет-солиқ фаолияти соҳаларидан биридир.

Ташқи савдо сиёсати хўжалик ривожланишининг ички жиҳатлари билан узвий боғлиқ бўлганлиги учун унинг бош вазифаси мамлакат ичкарисида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш ва миллий бойликни кўпайтириш учун зарур бўлган қулай ташқи иқтисодий шарт-шароитларни шакллантириш ҳисобланади.

Эркин савдо сиёсати (ёки фритредлик — инглизча free trade) иқтисодий ҳаётнинг бир ходисаси сифатида XVIII асрнинг иккинчи ярмида пайдо бўлди. Унинг назарий жиҳатдан асосланишида А. Смитнинг машҳур асари - «Халқлар бойлиги табиати ва сабаблари» ҳал қилувчи аҳамият касб этди.

Фритредлик назарияси бошқа бир инглиз иқтисодчиси Д. Рикардо асарларида ривожлантирилди ва деярли ниҳоясига етказилди. Д. Рикардо Адам Смитнинг рақобат шароитида эркин тадбиркорлик аҳамияти ва мамлакат иқтисодиётини «қўринмас қўл» ҳукмронлигига, яъни бозорнинг ўз-ўзини бошқариш қонунлари ихтиёрига топширувчи жамиятнинг «тунги қоровули» сифатидаги давлат роли ҳақидаги ғояларини ривожлантирди.

Эркин савдо сиёсатининг классик намуналарини XIX асрнинг иккинчи ярмидаги инглиз-саксон мамлакатлари, айниқса, Буюк Британия ва унинг доминионлари (1947 йилгача Британия таркибига кирган, расмий жиҳатдан мустақил бўлган давлатлар) иқтисодиётида кузатиш мумкин. Ҳозирги пайтга келиб фритредлик тизимининг классик кўриниши давлат ихтиёрида бўлган бирор-бир мамлакат қолмади. Давлатнинг нуфузли ташкилотларини тартибга солиш борасида ролини сезиларли ошганлигини ҳисобга олсақ, бу ўз-ўзидан тушунарли, албатта. Бироқ эркин савдо сиёсатининг унсурлари кўплаб мамлакатларнинг иқтисодий курсида ҳозир ҳам сезиларли, айниқса, ривожланган ва ҳудуди ҳамда ресурслари жиҳатидан кичик бўлган мамлакатларда, масалан, Сингапурда.

Иқтисодий назарияда одатда эркин савдо протекционизм сиёсати (ингл. protection — ҳимоя, ҳомийлик), яъни миллий иқтисодиётни ички ва ташқи бозор тамойилларининг

салбий таъсирларидан ҳимоялаш мақсадида давлат томонидан жорий этиладиган иқтисодий ва маъмурий чора-тадбирлар тизими қарама-қарши қўйилади.

Протекционизм ўз моҳиятига кўра, илк давлатлар шаклланган пайтдан буён мавжуд. Бу сиёсатнинг принциплари назарий жиҳатдан америкалик давлат арбоби А. Гамильтон (XVIII асрнинг охири) ва таниқли немис иқтисодчиси Ф. Лист (XIX асрнинг ўрталари) асарларида ишлаб чиқилган. Бироқ протекционизм амалий чора-тадбирлар серияси сифатида сайёрамизда сўл (СССР) ва ўнг («Учинчи рейх» - фашистлар Германияси) сиёсий оқимларнинг тоталитар режими даврида ўз кульминациясига етган. Бу мамлакатларда савдо соҳасига давлат монополияси хос эди.

Юқорида қайд этиб ўтилгандек, халқаро иқтисодий муносабатларнинг асосий тамойили сифатида янада кўп сонли мамлакатларни аҳоли турмуш фаровонлигини ошишини таъминловчи эркин савдо сиёсатига ўтиши тан олиниб келинаётган бўлса-да, протекционизмнинг «танланган» реставрацияси деб аталган жараён ҳам кузатилмоқда.

3. Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солишнинг тарифли усуллари

Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солиш турли кўринишларда бўлиши мумкин. Уларни товар оқимларига таъсири табиатига кўра бир-биридан жиддий фарқ қилувчи иккита асосий типга ажратиш мумкин: иқтисодий ва маъмурий.

Иқтисодий (тарифли деб ҳам аталадиган) усуллардан фойдаланганда ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчилар, энг аввало, нарх мутаносиблиги, товар ва ресурслар экспорти ҳамда импортнинг сифати ва шартларига амал қилишади. Ташқи савдони тартибга солишнинг маъмурий (мос равишда тарифсиз) усулларидан фойдаланилганда бозор механизмига давлат органлари томонидан таъсир ўтказилади, уларнинг қарорлари ва ҳатти-ҳаракатлари кўп жиҳатдан ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларнинг хоҳишларини белгилаб беради.

Тарифли усуллар товар нархига бевосита таъсир қилади. Бу усуллар давлатлар ташқи савдо амалиётида энг кенг тарқалган, чунки улар бирданига учта вазифани ҳал қилиш имконини беради:

- 1) фискал — бюджет учун қўшимча маблағларни олиш;
- 2) рағбатлантирувчи — хорижий ҳамкорлар билан алоқаларни ривожлантириш;
- 3) протекционистик — миллий товар ишлаб чиқарувчилар учун қулай шарт-шароитларни яратиш.

Ташқи савдони тарифли тартибга солиш усуллари қаторига божхона божлари, божлар, йиғимлар, шунингдек, бошқа билвосита солиқлар, мас. акцизлар киради.

Тарифсиз усуллар - товар айирбошлашга таъсир қилиш дастақларини, яъни олиб кириладиган ёки олиб чиқиладиган маҳсулот ҳажми ва номенклатурасини чеклашни билдиради. Улар кўпроқ ривожланаётган ва ҳукумат томонидан протекционистик иқтисодий сиёсатни талаб қилувчи, бозор тузилмалари шаклланаётган ўтиш даври иқтисодиётли мамлакатларга хосдир.

Тарифсиз таъсир қилиш воситаларига квоталаш, лицензиялаш, экспортни субсидиялаш, демпинг, картель битимлар ва мамлакатлар ўртасидаги товар оқимларининг йўлида техник тўсиқларни яратиш кабилар киритилади.

Жаҳондаги мамлакатлар ва ҳудудлар бўйича статистик ахборотлар таҳлили шуни кўрсатадики, ташқи савдони давлат томонидан бошқариш тарифли ва тарифсиз усулларнинг комбинацияси ёрдамида амалга оширилади. Тарифли усулларнинг мавқеи кейинги пайтда пасайиб бормоқда, бу эса Умумжаҳон савдо ташкилот томонидан аъзо-мамлакатлар олдига қўйилган стратегик вазифа, яъни улар орасидаги ўзаро товар айирбошлашда тарифли чеклашларни босқичма-босқич бартараф этиш вазифаси билан боғлиқ. Тарифсиз чеклашларнинг аҳамияти «танловли» протекционистик савдо сиёсатининг кенгайиб бориши туфайли ортиб бормоқда.

Ташқи савдони тарифли тартибга солиш усуллари қаторига божхона тарифлари, божлар, йиғимлар, шунингдек, бошқа билвосита солиқлар, акцизлар киради.

Миллий хўжалигининг ҳолатига боғлиқ равишда божхона сиёсати олиб боришнинг икки вариантини ажратиб кўрсатиш мумкин - иқтисодий ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлардаги божхона сиёсатлари.

Ривожланган мамлакатлар учун куп устунли тарифлар хос бўлиб, у турли импорт божи ставкалари: барча давлатлар учун тааллуқли бўлган миқдори баланд умумий ставкалар, энг қулай шароит яратиш режими ставкаси (икки мамлакат уртасида келишилган ҳолда урнатилган савдо операцияларининг имтиёзли тартиби), камбағал, паст даражада ривожланган иқтисодиётли мамлакатлардан килинадиган импортлар учун белгиланган преференциал коэффицентли ставкаларни назарда тутади.

Ривожланган мамлакатлар божхона тарифларининг бошқа бир хусусияти, бу тарифларнинг 1988 йилда жорий этилган «Халқаро товарларни тавсифлаш ва кодлаштиришнинг уйғунлаштирилган тизими» (УТ) билан корреляцияси (ўзаро боғлиқлиги) ҳисобланади.

Ривожланаётган мамлакатлар гуруҳи божхона сиёсатининг узига хос хусусияти экспорт божларидан кенг қуламда фойдаланиш ва нисбатан юқори импорт тарифи ставкаларини ушлаб туриш (бу ставкалар ривожланган мамлакатлар учун мисли қурилмаган даражага етади - 50-100 фоизгача, Миср, Эквадор, Покистонда ҳатто бундан ҳам юқори) ҳосдир.

Бундан ташқари купчилик ривожланаётган мамлакатларда, АҚШ, Япония ва Европа державаларидан фарқли равишда, эски Брюссел товар номенклатурасидан янги Уйғунлаштирилган тизимга эндигина утишмоқда. Шунинг учун уларнинг баъзилари кўп колонкали тарифларни қўллайди (Сенегалда — 9 та, Малида — 17 та). Миллий тарифлар билан бир қаторда жаҳрн иқтисодиётида бир неча мамлакатларни божхона иттифоқларига бирлашиши кенг тарқалиб бормоқда. Божхона иттифоқлари ташқи савдони давлатлараро тартибга солишни турли кўринишларидан амалий фойдаланишмоқда, бунда улар турли ҳудудий ва глобал халқаро ташкилотлар кўмагига суянмоқда.

4. Тарифли бошқарувнинг афзаллик ва камчиликлари

ТИФ соҳасидан чеклашлар сиёсатини кенг қўламда ва фаол амалга ошириш давлатга қисқа муддатда муваффақият олиб келиши мумкин. Бу ютуқларни қуйидаги жиҳатлар билан боғлаш мумкин: миллий корхоналарда ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши, бож, солиқ, йиғимлар ҳисобига бюджет даромадининг кўпайиши, иқтисодий хавфсизлик ва мудофаа қобилятининг таъминланиши.

Бироқ ҳақиқатда эса, бу тактик устунликлар стратегик, узоқ муддатли истиқболдан келиб чиқсақ, қарама-қарши томонга ўзгаради. Давлатнинг тариф миқдорига кўпайтирилган импорт миқдорига тенг иқтисодий ютуғи истеъмолчилар томонидан давлат фойдасига трансферт тўлов ҳисобланади. Албатта, маблағларнинг бир қисми ижтимоий эҳтиёжлар (ойликларни ошириш, нафақалар тўлаш)га сарфланиши мумкин, бироқ уларнинг катта қисми бюрократик ўзбошимчалик ва маблағларни давлат ташкилотлари орқали ўтиши билан боғлиқ харажатлар туфайли қайтариб берилмайди.

Бундан ташқари, бошқа мамлакатларнинг протекционистик жавоб тадбирларини ҳам унутмаслик лозим. Бу тадбирлар туфайли товар айланмаси камайиб кетади, иш жойлари қисқаради, охир-оқибат бир қатор компанияларнинг маҳсулотлари миллий бозордан арзонроқ ва сифатсизроқ товар ишлаб чиқарувчи фойдасига суриб чиқарилади.

Истеъмолчилар масаласига тўхталадиган бўлсак, уларнинг асосий қисми «белбоғларини маҳкам бойлаб олишлари» керак бўлади, чунки оддий одамларнинг даромадлари ишлаб чиқарувчилар фойдасига қайта тақсимланади, зеро божхона тарифи жорий этилишидан олдинги ва кейинги ички нархлардаги фарқ меҳнаткашлар (истеъмолчилар) елкасига тушади. Фақатгина импортни ўрнини қоплаш соҳасидаги компанияларнинг акцияларига эга бўлган унча катта бўлмаган айрим гуруҳларга қирувчи истеъмолчилар олиб кириш божларидан даромад кўриши мумкин. Шундай қилиб, бозор иқтисодиёти шароитида протекционистик сиёсатни амалга ошириш нарх юқирилиги

сабабли ички истеъмолнинг камайишига, солиқ базасининг қисқаришига ва жамият учун умуман олганда соф йўқотишларга олиб келади.

Босқичма-босқич протекционистик сиёсат тоталитар режимлар томонидан маъмурий-буйруқбозлик тизимида чекланган макон ва замонда олиб борилган.

Протекционизмнинг салбий хусусиятларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Аҳоли турмуш даражасида соф йўқотишларнинг ортиб кетиши. Импорт божлари киритилганидан кейин харидорлар олиб кирилган товарлар учун янада юқорироқ ҳақ тўлашга мажбур бўлишади. Бу инвестицияларга айланиши мумкин бўлган истеъмолдан ортадиган жамғармаларни камайишига олиб келади.
- Янада кўпроқ мамлакатлар томонидан тариф чеклашларини жорий этилишининг занжир реакцияси билан боғлиқ халқаро кўпайтирувчи эффектнинг пайдо бўлиши.
- Миллий иқтисодиётда носамаравий соҳалар ва корхоналарнинг сақланиб қолиши. Миллий корхоналарга имтиёзлар берилиши шароитида ишлаб чиқарувчиларда харажатларни камайтириш ва рақобатбардош товарлар ишлаб чиқаришга рағбат бўлмайди.
- Иқтисодий соҳада коррупция ва ўз амалидан фойдаланишнинг бошқа кўринишлари кенг тарқалади. Миллий иқтисодиётнинг «ёпиқлиги» одатда ТИФнинг криминаллашуви учун озуқа муҳитини яратади.

Ҳукуматнинг ТИФни тартибга солиш бўйича чора-тадбирлар комплексини жорий этишга мажбур этувчи омиллар (ижобий омиллар) ичида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- Иқтисодиётнинг янгидан шаклланаётган соҳалари қудратли хорижий компаниялар рақобатидан ҳимоялаш.
- Давлат кўмагисиз тузилмасини қайта қуришнинг иложи бўлмаган жаҳон бозорида рақобатбардош бўлмаган «эски» соҳаларни қўллаб-қувватлаш.
- Дискриминацион савдо сиёсати олиб бораётган мамлакатлар ёки компанияларга жавоб тариқасида демпинг ва хорижий рақобатнинг бошқа ноҳалол усуллари билан курашиш.
- Жаҳон бозор конъюнктурасидаги тебранишларнинг миллий иқтисодиётга таъсирини камайтириш. Бу омил хомашё ва табиий ресурслар экспорт қилувчи мамлакатлар учун долзарб ҳисобланади.
- Бюджетнинг даромад қисмини кўпайтириш - ўтиш даври иқтисодиётли ва ривожланган мамлакатларда давлат бюджети кўпинча протекционистик сиёсатнинг таркибий унсурлари бўлган божхона божлари ва бошқа эгри солиқлар ҳисобига амалга оширилади.

Шундай қилиб, протекционизм ташқи савдо операцияларига турли-туман чеклашларни жорий этувчи давлатга вақтинчалиқ, тактик ютуқ келтирса-да, стратегик, узоқ муддатли режада истикболсиз сиёсат ҳисобланади. Бу сиёсат XX аср тажрибасидан маълумки, ҳаёт даражасининг ва аҳоли турмуш фаровонлигининг пасайишига олиб келади. Шундай бўлса-да, иқтисодий эркинлаштириш курсини сақлаган ҳолда протекционизмнинг айрим унсурларидан оқилона фойдаланиш маълум вақт оралиғида миллий иқтисодиётни ривожлантиришда ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

5. Ташқи савдони тартибга солишнинг нотариф усуллари

Нотариф усуллар - товар айирбошлашга таъсир қилиш дастакларини, яъни олиб кириладиган ёки олиб чиқиладиган маҳсулот ҳажми ва номенклатурасини чеклашни билдиради. Нотариф усуллар микдорий, молиявий, яширин ва ноиқтисодий усулларга ажратилади. Улар кўпроқ ривожланаётган ва ҳукумат томонидан протекционистик иқтисодий сиёсатни талаб қилувчи, бозор тузилмалари шаклланаётган утиш даври иқтисодиётли мамлакатларга хосдир.

Жаҳондаги мамлакатлар ва ҳудудлар бўйича статистик ахборотлар тахдиди шуни курсатадики, ташқи савдони давлат томонидан бошқариш тарифли ва нотариф усулларнинг комбинацияси ёрдамида амалга оширилади. Тарифли усулларнинг мавқеи кейинги пайтда пасайиб бормокда, бу эса Умумжаҳон савдо ташкилоти томонидан аъзо-мамлакатлар олдига қуйилган стратегик вазифа, яъни улар орасидаги ўзаро товар айирбошлашда тарифли чеклашларни босқичма-босқич бартараф этиш вазифаси билан боғлиқ.

Нотариф таъсир қилиш воситаларига квоталаш, лицензиялаш, экспортни субсидиялаш, демпинг, картел битимлар ва мамлакатлар ўртасида товар оқимлари йўлида техник тўсиқларни яратиш қабилар киритилади.

Квоталаш ёки контингентлаш

Умуман олганда, бошқа мамлакатлар билан савдони давлат томонидан тартибга солишнинг нотариф усулларининг 50 дан ортиқ тури мавжуд. Уларнинг ичида энг кенг тарқалгани квоталардир. Агар тарифли усуллар аниқ бир товар гуруҳи бўйича экспорт ёки импорт ҳажми масаласини очиқ қолдирса, квоталар олиб кириладиган ёки олиб чиқиладиган маҳсулотнинг қиймат ёки миқдорий ҳажмини тўғридан тўғри чеклаш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Лицензиялаш

Квоталаш жараёни (бошқача қилиб айтганда, контингентлаш), одатда, лицензиялаш, яъни махсус рўйхатга киритилган ресурслар ва маҳсулотлар билан ташқи савдо операцияларини амалга оширишга ваколатга эга бўлган давлат ташкилотлари (вазирликлар ва маҳкамалар) томонидан рухсат бериш билан биргаликда кузатилади.

«Кўнгилли» экспорт чеклашлари

Мувахассисларнинг фикрича, экспорт квоталарининг муҳим турларидан бири кўнгилли экспорт чеклашлари (КЭЧ) ҳисобланади. КЭЧ ҳолатида экспортёр-давлат «кўнгилли» равишда бошқа мамлакатга олиб чиқадиган маҳсулоти ҳажмини чегаралайди ва ҳамкор тазийқи остида минимал импорт нархларини ўрнатади.

Яширин протекционизм кўринишлари

Жаҳон амалиётида ташқи савдони тартибга солишнинг нотариф усуллари ичида миқдорий ва молиявий усуллардан ташқари яширин протекционизм усулларидан фойдаланилади. Яширин протекционизм усуллари моҳияти жиҳатдан марказий ҳукумат ва ҳатто маҳаллий ҳокимият органлари томонидан ташқи савдо йўлига божхона табиатига эга бўлмаган турли туман тўсиқларни ўрнатишини англатади. Яширин протекционизм усулларининг кўпчилиги халқаро савдо мувофиқлаштирилган тамойилларини бузишнинг яққол намунаси дир.

Савдо сиёсатининг молиявий усуллари: Субсидиялар

Лицензиялашга қўшимча равишда, давлат миллий товар ишлаб чиқарувчиларни бевосита ва билвосита субсидиялар тизими, яъни мамлакат бюджетидан айрим корхоналарга ва маҳаллий ҳокимият органларига дотациялар бериш орқали рағбатлантириши мумкин. Бундан мақсад арзон импорт товарлари рақобатидан ҳимоя қилиш, энг асосийси - миллий саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини хорижга экспорт қилишни рағбатлантиришдан иборат. Бу вазиятда бевосита субсидиялар пул кўринишидаги маблағни, билвосита субсидиялар эса имтиёзли шартларда кредитлаш, солиққа тортиш, хавф-хатарни суғурталаш бўйича давлат томонидан кафолатлаш, давлат хазинаси ҳисобидан экспорт қилинадиган товарларни ташқи бозорларда реклама қилиш қабиларни назарда тутади.

Савдо сиёсатининг молиявий усуллари: Экспорт кредитлари

Экспорт кредитлари ташқи савдо сиёсатининг молиявий усули бўлиб, у миллий фирмалар экспорти ривожланишини давлат томондан молиявий рағбатлантиришни назарда тутади.

Савдо сийсатининг молиявий усуллари: Демпинг

Ташқи савдони нотариф усуллар билан тартибга солиш амалиётини ўрганиш шуни кўрсатадики, экспорт субсидиялари кўпинча демпингга - хорижий бозорларда экспортёр мамлакат ички бозоридаги ўртача нархга нисбатан паст баҳоларда сотишга моддий асос бўлади.

Назорат учун саволлар:

1. XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб халқаро савдонинг жадал ривожланишига қандай омиллар таъсир кўрсатган?
2. Сизнинг фикрингизча, XXI асрда ташқи савдонинг ривожланишига асосан қандай омиллар таъсир кўрсатади?
3. Минтақавий интеграцион жараёнларнинг кучайиши халқаро савдонинг ривожланишига қандай таъсир кўрсатмоқда?
4. Халқаро савдонинг қандай янги ривожланиш назария ва моделлари бор?
5. Халқаро савдо назария ва моделларининг амалий татбиқини тушунтириб беринг.
6. Ташқи савдо структурасида қандай ўзгаришлар рўй бермоқда?
7. Ташқи савдони эркинлаштириш деганда нимани тушунаси?
8. Кейинги йилларда ташқи савдо соҳасида рўй бераётган ўзгаришларни кўрсатиб беринг.

Адабиётлар:

- Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
- Назарова Г.Г., Халилов Х., Эшпаев А., Хақимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
- Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
- Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
- Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
- Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

3-мавзу. Халқаро ишчи кучи миграцияси

Режа

1. Жаҳон ишчи кучи бозорининг моҳияти ва пайдо бўлиш сабаблари.
2. Меҳнат миграциясининг асосий йўналишлари ва марказлари
3. Ишчи кучининг халқаро миграциясининг экспортёр-импортёр мамлакатларга иқтисодий таъсири.
4. «Ақлли кишиларнинг кетиб қолиш» муаммосининг моҳияти.

Калит сўзлар: Ишчи кучи миграцияси, ишсизлар, ишга лаёқатли шахслар, ишчи кучини экспорт-импорт қилувчи мамлакатлар, “ақлли кишилар”нинг кетиб қолиш муаммоси.

1. Жаҳон ишчи кучи бозорининг моҳияти ва пайдо бўлиш сабаблари

Жаҳон аҳолиси ёшига боғлиқ равишда икки типдаги одамларни ўз ичига олади: меҳнатга лаёқатли - 15-60 ёшлилар, меҳнатга лаёқатсиз -болалар ва қариялар. Аҳоли умумий ҳажмининг тахминан 70 фоизи биринчи типга тегишли, бироқ бу улуш турли

худудларда ўзгариб туради. Масалан, Осиё ва Африкада вояга етмаганлар, Европа ва Шимолий Америкада қариялар улуши юқорирок.

Ўз навбатида меҳнатга лаёқатли аҳоли ҳам иккига ажратилади: иқтисодий фаол ва фаол бўлмаганлар. Уй бекалари, талабалар (таътил пайтида), давлат қармоғидаги фуқаролар, шунингдек, фуқаролиги бўлмаганлар иқтисодий фаол бўлмаганлар қаторига киради. Бизни иқтисодий фаол аҳоли, яъни меҳнатга лаёқатли ва унга интилувчи одамлар қизиқтиради. Фуқароларнинг айнан шу тоифаси мамлакат ичкарисида ва хориждан иш қидириш жараёнида фаол иштирок этади.

Халқаро ишчи кучи миграцияси узок тарихга эга бўлсада, фақатгина ХХ асрга келиб ишлаб чиқариш омиллари ҳаракатининг етакчи кўринишларидан бирига, бинобарин ХИМнинг алоҳида соҳасига айланди.

Буни кўйидаги сабаблар билан боғлаш мумкин:

- хўжалик ҳаётининг байналмилаллашуви;
- ижтимоий-демографик ўзгаришлар;
- фан-техника ва ахборот соҳасидаги инқилоб;
- интеграция жараёнларининг ривожланиши;
- трансмиллий корпорациялар фаолияти.

Бу барча омиллар меҳнатга лаёқатли аҳолининг ҳаракатчанлигини кучайтишига сабабчи бўлди, зеро инсонлар мамлакатлар ва қитъалараро кўчиш учун ривожланган коммуникация инфратузилмасидан фойдаланишади. Ҳозирги кунга келиб жаҳон ишчи кучи бозори (ЖИКБ) вужудга келдики, бу бозор асосини миллий хўжалик тизимлари ва жаҳон иқтисодиёти доирасида ишлаб чиқарувчи кучларнинг даражаси, табиати ва жойлашувига сезиларли таъсир этувчи иқтисодий фаол аҳолининг мамлакатлар ва худудлар ўртасида жами миграция айланмаси ташкил этади. ХХ асрнинг охирига келиб меҳнатқаш-мигрантларнинг бир йилдаги ўртача миқдори 35 млн. кишига етди (1960-йилда 3,5 млн.). ЖИКБ фақатгина мигрантларни эмас, балки турли даражадаги миграция хизматларини, шунингдек, хорижий меҳнатқашлар ҳуқуқий статуси, уларнинг меҳнатини ҳимоялаш, уларга ижтимоий қафолатлар бериш ва бошқа масалалар билан шуғулланувчи халқаро ташкилотларни ҳам ўз ичига олади.

Мазкур мавзуда аҳолининг кўчиши жараёнлари ичида ижтимоий-иқтисодий мақсадлар келтириб чиқарган меҳнат миграцияси тўғрисида сўз боради. Фуқароларни ўз ватанидан ташқарида иш қидиришга мажбур этувчи омиллар ичида энг асосийси турмуш даражасини яхшилаш ва ўз қобилиятларидан унумли фойдаланишга интилишлари ҳисобланади. Айни пайтда ишсизлик, қишлоқ хўжалигида аҳолининг кўпайиб кетиши каби салбий ижтимоий-иқтисодий ҳодисалар ҳам яшаш жойини вақтинча ёки доимий ўзгартиришга сабабчи бўлади.

Ҳозирги пайтда давлатлар меҳнат миграциясини тартибга солиш борасида ўз ҳаракатларини кучайтириб боришмоқда. Мигрантларни жўнатувчи (экспортёр-мамлакатлар) ва қабул қилувчи (импортёр-мамлакатлар) томонларнинг ўзаро манфаатларини ҳуқуқий ифодаси одатда икки ва кўп томонлама келишувлар кўринишида амалга оширилади. Бу соҳада халқаро конвенцияларни тайёрлашда аҳоли бўйича БМТ Комиссияси, Халқаро меҳнат ташкилоти, Миграция бўйича халқаро ташкилот каби глобал ташкилотлар сезиларли кўмак бериб келмоқда. Ишчи-мигрантлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан шуғулланувчи худудий тузилмаларга мисол сифатида Ғарбий Европадаги Миграция масалалари бўйича ҳукуматлараро қўмитани келтириш мумкин. ЖИКБ доирасидаги муносабатларни тартибга солишнинг асосий халқаро меъёрий ҳужжатлари Халқаро меҳнат ташкилотининг 1962, 1975, 1982 йиллардаги Конвенциялари ҳисобланади. Бу ҳужжатларнинг моддалари мигрантларни ёллаш, уларнинг ҳуқуқларини қафолатлаш, миграциянинг яшириш каналлари билан кўрашиш каби масалаларни тартибга солиди.

2. Мехнат миграциясининг асосий йўналишлари ва марказлари

Мехнат миграцияси деярли барча миллий иқтисодиётларга хос жараён дир. Бироқ унинг жадаллик даражаси жаҳоннинг у ёки бу худудларида сезиларли фарқ қилади. Мехнаткаш-мигрантларнинг энг жадал оқими ишчи кучини экспорт/импорт қилувчи мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши даражасида ва табиий демографик ўсиш суръатида жиддий фарқ бўлганда кузатилади. Миграциянинг асосий тўртта йўналишлари ичида жами миграция оқимининг ҳажми бўйича ривожланаётган мамлакатлардан ривожланган мамлакатлар томон ишчи кучларини кўчиши биринчи ўринда туради. Мутахассислар қуйидаги миграция оқимларини алоҳида кўрсатиб ўтишади: Ғарбий Европа ва Шимолий Америка мамлакатлари ўртасида, собиқ социалистик мамлакатлардан бозор иқтисодиётли мамлакатларга, ривожланаётган ёки ўтиш даври иқтисодиётли давлатлар ўртасида (мас. Жанубий Америка чегарасида, Украинадан Россияга).

Ишчи кучи миграциясининг яна бир йўналиши, яъни ривожланган мамлакатлардан ривожланаётган ёки ўтиш даври иқтисодиётли давлатларга миграция учраса-да, бу йўналишни танловчи мигрантлар сони унчалик кўпчиликни ташкил этмайди ва улар ТМКларнинг шахобчалари ва шуъба корхоналарида банд бўлган кадрлар, турли хайрия ташкилотлари ва фондлари аъзолари, шунингдек, саргузашт изловчилар ҳамда таваккалчилардан иборат. Ишчи кучини ўзига тортувчи марказлар ичида энг йирик ва уч юз йилдан бери мавжуд бўлган марказ Шимолий Америка (АҚШ ва Канада) ҳисобланади. Америкалик статистларнинг маълумотларига кўра 90-йиллар давомида АҚШга белгиланган квота 675 минг киши бўлишига қарамай йилига 1 млн.дан ортиқ мигрантлар кириб келган.

Мигрантларни ўзига тортувчи бошқа бир «оҳанрабо» Европа Иттифоқи мамлакатларидир. Уларга хорижий ишчи кучи жами айланмасининг тўртдан бир қисмидан кўпроги тўғри келади. Бу худудда Франция (мамлакат аҳолисининг 8 фоизи хорижликлар), Германия (7,5 фоиз) етакчилик қилмоқда. Булардан ташқари Буюк Британия, Белгия, Нидерландия, Швеция, Австрия ҳам ишчи кучи қабул қилишда олдинги ўринларда туради. Мехнат миграциясининг учинчи йирик марказ - Австралиядир. Австралия ҳукумати мамлакат худудининг катта қисмида аҳоли зичлиги даражаси пастлиги ва унинг таркибида хитой этносининг улуши кўпайиб бораётганидан хавотирда. Шунинг учун ҳам Канберра томонидан Австралия мамлакатига - қитъага оқ ирқга мансуб аҳолини, асосан фертил (турмуш қуриш ва фарзанд қуришга қодир) ёшдаги аёлларни кўчиб ўтишини рағбатлантириш борасида чора-тадбирлар мажмуасини эълон қилган.

Муҳим миграция марказлардан бири сифатида Исроилни эсга олишимиз ҳам мақсадга мувофиқ. Исроил барча яхудийларни ўзларининг тарихий ватанларига қайтаришга ҳаракат қилмоқда. Яхудийларнинг «Жаннатмакон ерга» миграцияси умуман олганда сиёсий сабаблар туфайли бўлсада, унинг иқтисодий жиҳатлари ҳам мавжуд, турмуш даражаси паст бўлган мамлакатлардан Исроилга келаётган мигрантлар оқимининг жадаллиги ҳам бундан далолат бериб турибди.

Кейинги йигирма йил ичида мигрантларни ўзига жалб этувчи янги марказлар вужудга келди. Уларнинг ичида Форс кўрфази мамлакатлари (Саудия Арабистони, Қатар, Қувайт, Бахрайн, Бирлашган Араб Амирлиги) ва Лотин Америкаси (Аргентина, Бразилия, Мексика) ҳамда Осиёнинг (Индонезия, Малайзия, Сингапур, Тайван) янги индустриал мамлакатларини ажратиб кўрсатиш мумкин. Африка қитъасида эса бундай марказ ЖАР ҳисобланади.

МДХ доирасида Россия йирик марказ бўлса-да, у ҳам экспортёр, ҳам импортёр мамлакат саналади. Россиядан МДХдан ташқари ишчи кучи экспорт қилинса (йилига 10 минг киши), МДХ мамлакатларидан - асосан Украина, Белорусия, Молдавия, Қозоғистондан (йилига 300-500 минг киши) импорт қилинади.

Халқаро миграция айланмаси таркибини тушуниб етиш учун меҳнат миграциясининг кўринишларини белгилаб чиқиш зарур, уларни турли мезонларга кўра синфлаш мумкин. Миграциясининг асосий кўринишлари қуйидагилар:

- давомийлигига кўра - вақтинчалик, мавсумий ва доимий;
- ижтимоий таркибига кўра - малакасиз ишчилар, ўрта техник ва сервис ходимлари, талабалар (таътил пайтида), мутахассислар, фан, маданият ва спорт арбоблари, тадбиркорлар;
- табиатига кўра - бевосита ва билвосита (ТМК доирасида фирма ичида);
- меҳнат шартномаси кўринишига кўра - шахсий ва жамоавий;
- қабул қилувчи мамлакатда ҳуқуқий ҳолатга кўра - ассимиляцияцион (кейинчалик фуқаролик берилиши) ва неассимиляцияцион.

Халқаро статистика маълумотларига кўра, мигрантларнинг асосий қисмини ишлаб чиқариш ва қишлоқ хўжалигида банд бўлган кам малакали ишчилар ташкил этади. Шундай бўлса-да, мутахассисларнинг, яъни ТМКлар тузилмасида эътиборли ва юқори ҳақ тўланадиган мансабларни эгаллаган юқори малакали ишчи кучининг миграцион оқими ўсиб бормоқда (гап «ақллиларнинг кетиб қолиши» тўғрисида бормоқда). Бундан ташқари йилдан йилга Европа Иттифоқи каби интеграцион бирлашмаларда аёллар ва ёшларнинг сафарбарлиги кучаймоқда.

ХИМда миграция оқимларини кучайиб бориши туфайли уларнинг қабул қилиб олувчи ва жўнатувчи давлатлар иқтисодиётига таъсири янада сезиларли бўлиб бормоқда. Шунинг учун жаҳон ишчи кучи бозорини ана шу нуқтаи назардан кўриб чиқиш жоиз.

3. Ишчи кучининг халқаро миграциясининг экспортёр-импортёр мамлакатларга иқтисодий таъсири

Халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда ишсизликни камайтириш, эмигрант-ишчилардан валюта маблағларини кириб келиши, қабул қилувчи мамлакатда уларга етарли даражадаги турмуш шароитини таъминлашга кўмак бериш учун эмиграцион сиёсат олиб борилиши қайд этилади. Мигрантларнинг асосий қисмини 30-40 ёшдагилар ташкил этади, уларнинг хорижга чиқиши ички меҳнат бозоридаги рақобатни юмшатиш имкониятини беради. Бинобарин, миллий иқтисодиётнинг беқарорлиги шароитида ижтимоий кескинлик юмшатилади.

Эмигрантларнинг ўтказмаларидан келиб тушадиган валюта маблағлари жаҳондаги асосий ишчи кучи экспортёрлари (Осиё, Африка ва Лотин Америкасининг бир қатор мамлакатлари, шунингдек, баъзи собиқ социалистик давлатлар) учун миллиардлаб доллар билан ўлчанади. Бундай мамлакатлар ўнта атрофида. Ўттиздан кўпроқ мамлакат йилига 100 ва ундан кўпроқ миллион доллар миқдорида эмигрантларнинг пул ўтказмаларини олади. Бунда канал орқали валюта даромадлари олишда ишлаб чиқариш харажатлари билан кузатилмайди, зеро бундай харажатлар товар савдосига хосдир. Натижада ишчи кучи экспортдан иқтисодий самара товарлар ёки хизматлар савдосидан тахминан беш марта юқори бўлади. Мутахассислар мигрантларнинг чет элга чиқишидан келадиган валюта даромадларининг бешга манбасини кўрсатиб ўтишади: воситачи-фирмалар фойдасидан солиқлар, мигрантларнинг ўз юртига пул ўтказмаларидан солиқлар, мигрантларнинг шахсий инвестициялашлари, ишчи кучини импорт қилувчи мамлакатлардан экспортёр мамлакатларга давлатлараро каналлар орқали келиб тушадиган капиталлар, хайрия фондлари ва халқаро ташкилотларнинг субсидиялари.

4. «Ақлли кишиларнинг кетиб қолиш» муаммосининг моҳияти

Ишчи кучи экспорти миллий иқтисодиётда ижобий оқибатлар билан бир қаторда салбий оқибатлар ҳам қолдиради. Бу энг аввало «ақлли кишиларнинг кетиб қолиши» деб аталувчи юқори малакали мутахассисларнинг хорижга кетиб қолиши билан боғлиқдир. Бу жараённинг моҳияти шундаки, мутахассислар турмуш даражаси паст давлатлардан юқори иш хақи, яхши меҳнат шароитлари, ижодий имкониятларни амалга оширишга етарли

шарт-шароит ва ниҳоят ижтимоий кафолатлар яратиб бера оладиган мамлакатларга кетиб қолади.

Ишчи кучини жўнатувчи давлат учун салбий бўлган жиҳатлар қабул қилиб олувчи мамлакатлар учун ижобий ҳисобланади. Чунки кириб келувчи ишчиларнинг аксарият қисмини юқори даражада ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий фаол бўлган ёшлар ташкил этади. Бунга мисол сифатида Польшадан 1983-1987 йилларда ёш кадрларни чиқиб кетиши билан боғлиқ вазиятни келтириш мумкин: бу мамлакатни тарк этганларнинг 15 фоизини (50 минг киши атрофида) олий маълумотлилар ташкил этган, бу Польша олий ўқув юр்தларининг бир йиллик битирувчиларига тўғри келади. "Интеллектуал миграция" жами ишчи кучи миграцияси миқдорининг 3—5 фоизига тенг бўлса-да, ҳозирги пайтда бу улушнинг йилдан-йилга ортиб бориши кузатилмоқда, бинобарин жўнатувчи мамлакат учун иқтисодий зарар миқдори ҳам ошиб борапти. Бу зарар баъзи бир мамлакатларнинг миллий даромадининг 10 фоизигача тенг бўлмоқда. Мутахассисларни четга чиқиб кетиши жаҳон бозоридаги рақибларнинг мавқеини кучайтиради, чунки бу мутахассисларнинг кўпчилиги йирик трансмиллий корпорацияларга ишга жойлашади.

«Юқори сифатли» ишчи кучини ўзига жалб қилувчи асосий марказлар энг бой мамлакатлар: АҚШ, Канада, Германия, Франция, Буюк Британия, Швеция, камроқ даражада Япония, Сингапур, Тайван саналади. Ақлли кишиларни чиқиб кетишининг асосий каналлари биринчидан, хорижий талабалар ва аспирантларни чет элдаги университетлари томонидан жалб этилиши, иккинчидан, тажрибали мутахассисларни халқаро компанияларда ишга таклиф этилиши ҳисобланади.

Бундан ташқари мигрантлар чет элда ишлаб қайтгандан сўнг, одатда икки-етти йил давомида валюта ўтказмаларига эквивалент миқдорда қимматли буюмлар ва жамғармалар олиб келишади. Ишчи кучи экспортининг ўзига хос ижобий томонларига узок вақт давом этган хорижий фаолиятдан сўнг бу ишчиларнинг умумий касб маҳорати даражаси ортади ва улар ўз ватанларида иқтисодий ҳаётнинг янги соҳаларида ишлашга тайёр бўлишини киритиш мумкин.

Ишчи кучининг чет элга юборилишининг салбий жиҳатлари ичида энг асосийси меҳнатга лаёқатли ва юқори малакали мутахассисларнинг йўқотилиши ҳисобланади.

Ишчи кучини импорт қилувчи мамлакатлар одатда, мигрантлар сони ва сифатий таркибини тартибга солиб боровчи иқтисодий жиҳатдан ривожланган давлатлардир. Тартибга солиш дастаклари сифатида иммиграцион квоталар ва турли чеклашлардан (мигрантнинг ёши, маълумотлилиқ савияси, касб маҳорати даражаси, соғлиги кабилар) фойдаланилади. Шунинг учун ҳам хориждан ишчи кучини жалб этишга танлов тамойилидан фойдаланиш тўғрисида гапириш мумкин.

Ички меҳнат бозорида кўшимча ишчи кучини пайдо бўлишининг шубҳасиз ижобий жиҳатларига куйидагиларни киритиш мумкин:

- иммигрантлар томонидан ишлаб чиқариладиган товарларнинг харажатларни камайиши (хорижликлар импортёр-мамлакат фуқароларига нисбатан фаолроқ ва камроқ иш ҳақиға ишлашга тайёр бўлишади) ҳисобига рақобатбардошлиги ошади;
- мигрант-ишчилар томонидан товар ва хизматларга ички талабни рағбатлантирилиши;
- малакали мутахассислар тайёрлаш, ижтимоий дастурлар, шунингдек, бошқа давлатлардан патентлар, лицензиялар ва ноу-хаулар сотиб олишга зарур маблағларни тежалиши;
- ишчи кучи таклифи соҳасида рақобатни кучайтириш орқали ички меҳнат бозорига кўшимча эгилувчанликни бериш.

Бироқ ишчи кучини экспорт қилишдаги сингари унинг импортида ҳам салбий жиҳатлар мавжуд. Хусусан, резидентлар ва мигрантлар ўртасидаги иш жойи учун кўшимча рақобат ишсизликни кучайишига олиб келади. Иммигрантлар оқимини кенгайиши билан боғлиқ равишда мамлакатдан валюта маблағларини хорижга чиқиб

кетиши ортиб боради. Бундан ташқари хорижий ишчи кучи, айниқса, африкалик ва осиеликлар Ғарбий Европа ва Шимолий Америкада миллий, ирқий ва диний негиздаги тўқнашувларни келтириб чиқаради, иқтисодиёт криминаллашади.

Шундай қилиб миграция жараёнларининг жаҳон мамлакатлари иқтисодиётига таъсири етарли даражада зиддиятлидир, унинг салбий ва ижобий томонларини нисбий баҳолаш мазкур мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий вазият ва унинг ХИМ тизимидаги ҳолатига бевосита боғлиқ бўлади.

Назорат учун саволлар:

1. Жаҳон ишчи кучи бозорининг вужудга келиш сабабларини айтинг.
2. ЖИКБнинг моҳияти нимада?
3. Меҳнат миграциясининг асосий йўналишлари ва марказларини
4. айтинг.
5. Ўзбекистоннинг халқаро миграция айланмасидаги ҳолатини тушунтиринг?
6. Ишчи кучи экспортининг жўнатувчи мамлакатлар ижобий ва салбий жиҳатларини тушунтириб беринг.
7. Ишчи кучи импортидан олинган иқтисодий самара қандай?
8. «Ақлли кишиларнинг кетиб қолиши» муаммосининг моҳияти нимада?

Адабиётлар:

1. Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
2. Назарова Г.Г., Халилов Х., Эшгаев А., Хақимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
3. Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
4. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
5. Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
6. Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

4-мавзу. Халқаро валюта-молия ва кредит муносабатлар

Режа

1. Халқаро валюта тизимининг моҳияти ва таркиби.
2. Халқаро валюта тизимининг ривожланиш босқичлари.
3. Халқаро резерв валюта бирликлари
4. Халқаро валюта ва молия-кредит бозорлари.

Калит сўзлар: валюта курси, валюта паритети, олтин стандарт тизими, олтин-девиз стандарти тизими, олтин-валюта стандарти тизими, Ямайка тизими, СДР, ссуда бозори, евробозорлар, евродоллар.

1. Халқаро валюта тизимининг моҳияти ва таркиби

XX асрнинг 50-60-йилларида халқаро иқтисодий, молиявий ва валюта муносабатларини ривожланишида янги давр бошланди. Очiq иқтисодиётнинг умумий тенденцияси савдо айирбошлашувининг тезлашишига, халқаро молиялаштиришнинг ривожланишига, янги валюта бозорларини ҳосил бўлишига, турли мамлакатлар орасида валюта-молия муносабатларининг кенгайишига имкон берди.

Жаҳон иқтисодиётида халқаро валюта муносабатлари пулнинг жаҳон пули функцияси билан боғлиқ бўлган иқтисодий муносабатларни намоён қилади. Пул жаҳон пули сифатида ташқи савдо ва хизматлар, капитал миграцияси, фойданинг инвестицияларга кўчиши, заём ва субсидиялар бериш, илмий-техник алмашув, туризм, давлат ва хусусий пул кўчиришларига хизмат қила бошлади.

Валюта муносабатлари одатда миллий ва халқаро даражаларда амалга оширилади. Миллий даражада улар миллий валюта тизимлари (МВТ) соҳасини қамраб олади. Миллий валюта тизими - бу валюта қончилиги билан белгиланадиган давлат валюта муносабатларини ташкил қилишнинг шаклидир. МВТнинг ўзига хос томони у ёки бу давлат иқтисодиётининг, шунингдек ташқи иқтисодий алоқаларининг ривожланиш даражасини ва ўзига хослиги билан аниқланади. Жаҳон иқтисодиётида миллий валюта тизими қуйидаги ҳолатлари билан характерланади:

- миллий валюта бирлиги билан;
- расмий олтин ва валюта захираларининг таркиби билан;
- миллий валюта паритети ва валюта курси шаклланишининг механизми билан;
- валюта қайтиши шароитлари билан;
- валюта чекланишларининг мавжудлиги ёки йўқлиги билан;
- давлатларнинг ташқи иқтисодий ҳисоб-китобларини амалга ошириш тартиби ва бошқалар.

Жаҳон иқтисодиётида миллий валюта тизимларини боғловчи звено бўлиб валюта курси ва валюта паритети хизмат қилади. Валюта курси алоҳида мамлакатларнинг валюталарига бўлган нисбати ёки маълум бир давлат валютасининг бошқа бир давлатлар валютасида ҳисобланган “нархи”ни намоён қилади. Валюта паритети - валюталарнинг улардаги олтинга мос келувчи нисбатидир. Валюта курси амалда ҳеч қачон паритет билан мос келмайди.

Халқаро валюта тизими (ХВТ) жаҳон хўжалиги доирасида валюта муносабатларини ташкил қилишнинг шаклидир. У жаҳон капиталистик хўжалиги эволюцияси натижасида пайдо бўлиб, ҳуқуқий жиҳатдан давлатлараро келишувлар билан расмийлаштирилган. Халқаро валюта тизимининг асосий элементлари қуйидагилардан иборатдир:

- валюта бирликларининг миллий ва коллектив захиралари;

- халқаро ликвидли активларнинг таркиби ва структураси;
- валюта паритетлари ва курслари механизми;
- валюталарнинг ўзаро алмашув шартлари;
- халқаро ҳисоб-китоб шакллари;
- халқаро валюта бозори ва жаҳон олтин бозори режими;
- валюта-молия ташкилотларини (ХВФ, ХТГБ ва бошқалар) тартибга солувчи давлатлараро валюта-кредит ташкилотларининг мақоми.

Жаҳон иқтисодиётида халқаро валюта тизимининг асосий вазифаси - муҳим иқтисодий ўсишни таъминлашдан, инфляцияни камайтиришдан, ташқи иқтисодий алмашув ва тўлов оборотининг тенглигини қўллаб-қуватлаш учун халқаро ҳисоб-китоблар ва валюта бозори соҳасини тартибга солишдан иборатдир.

2. Халқаро валюта тизимининг ривожланиш босқичлари

Жаҳон иқтисодиётида халқаро валюта тизими динамик ривожланиб боровчи тизимдир. У эволюцион ривожланиш босқичларда доимо ўзгаради ва ривожланди. Ўзининг эволюцион ривожланишида Халқаро валюта тизими тўртта халқаро валюта тизимларини ўзида намоён қилувчи тўрт босқични босиб ўтган.

Халқаро валюта тизимида олтин стандарт деб аталувчи биринчи тизим стихияли равишда XIX аср охирида вужудга келди. Унда қатор давлатларнинг валюталари ўз давлатларининг ички бозорида эркин равишда олтинга тенглаштирилган. Олтин стандарт тизими қуйидагилар билан ажралиб турган:

- валюта бирлиги маълум миқдорда олтин қийматига эгаллиги билан;
- валютанинг олтинга конвертацияланиши алоҳида бир давлатнинг ичида ҳам ташқарисида ҳам таъминланганлиги билан;
- олтин қўймалар эркин равишда тангаларга алмаштирилиши мумкин, олтин эркин экспорт ва импорт қилинади, халқаро олтин бозорларида сотилиши билан;
- миллий олтин захираси ва ички пул таклифи ўртасида кучли нисбатнинг сақланиши билан.

Олтин стандартга асосланган халқаро ҳисоб-китоблар механизми қайд қилинган курсни ўрнатади. Олтин танга, олтин ёмби, олтин девиз стандартлари олтин стандартнинг турларидир. Олтин стандартнинг бир туридан иккинчисига эволюцион ўтиши халқаро капиталистик тизимининг ривожланиши мобайнида рўй берган эди.

Капиталистик хўжалик фаолиятининг аста-секин мураккаблашуви, жаҳон хўжалиги алоқаларининг кенгайиши ва чуқурлашиши, даврий рўй бериб турган иқтисодий инқирозлар иқтисодиётни тартибга солишни, давлатнинг иқтисодий жараёнларни бошқаришга аралашувини кучайтиришни объектив заруриятга айлантирди. Давлатнинг иқтисодиётга аралашувининг кучайиб бориши билан эркин рақобатчилик капитализм ривожланишининг аломатларига жавоб берувчи олтин стандарти механизми билан аниқланадиган валюта курслари тизимлари ҳам ўзгара бошлади.

Иккинчи тизим - олтин-девиз стандарти Генуя конференцияси (1922 й.) қарорлари натижасида вужудга келди. Кейинчалик у қўпчилик капиталистик давлатлар томонидан тан олинди. Бунда банкноталар олтин эмас, балки кейинчалик олтинга алмаштирилиши мумкин бўлган бошқа давлатлар девизига (банкнота, вексель, чеклар) алмаштирилган. Девиз валюта сифатида доллар ва фунт стерлинг танланди. Олтин-девиз стандарти амалда тартибга солувчи валюта курслари стандарти тизимини олтин валюта стандарти тизимига ўтиш босқичи бўлди. Олтин-валюта стандарти тизими 30-йилларда ташкил топди ва 50-йиллар охирида тўлиқ шаклланди. Бу тизим шароитида коғоз пуллар олтинга алмаштирилмайдиган бўлди. 1944 йилда бўлиб ўтган Бреттон-Вудс (АҚШ) халқаро конференциясида бу тизим ҳуқуқий мақомни олди. Бреттон-Вудс валюта тизимининг ўзига хос томонлари қуйидагилардан иборатдир:

- олтин давлатлар орасида якуний пул ҳисоб-китоблари функциясини сақлаб қолди;

- олтин билан бир қатор турли давлатлар валюталари қиймати ўлчови, шунингдек тўловнинг халқаро кредит воситаси сифатида тан олинган АҚШ доллари резерв валюта бўлди;

- доллар бошқа давлатларнинг марказий банклари ва ҳукумат идоралари томонидан АҚШ хазинасида 1 троя унцияга (31,1г.), яъни 35 долларга тенг бўлган курс (1944 и) бўйича олтинга алмаштирилган. Бундан ташқари ҳукумат органлари ва хусусий шахслар олтинни хусусий бозорда сотиб олишлари ҳам мумкин бўлган. Олтиннинг валюта қиймати расмий қиймат асосида шаклланиб борди ва у 1968 йилгача сезиларли ўзгармади;

- валюталарни бир-бирига тенглаштириш. Уларнинг ўзаро алмашуви олтин ва долларда белгиланган расмий валюта паритетлар асосида амалга оширилган;

- ҳар бир давлат ўз валютасининг бошқа валютага нисбатан курсини барқарор сақлаши керак бўлган. Валюталарнинг бозордаги курслари қайд қилинган олтин ёки доллар паритетидан у ёки бу томонга 1% дан ортиқ ўзгармаслиги керак эди. Паритетларнинг ўзгариши тўловлар балансининг доимий бузилиши содир бўлганда амалга оширилиши мумкин бўлган;

- валюта муносабатларини давлатлараро тартибга солиш асосан Бреттон-Вудс конференциясида ташкил қилинган Халқаро Валюта Фонди (ХВФ) орқали амалга оширилди. У аъзо давлатлар томонидан расмий валюта паритетлари, курслари ва ўзаро эркин валюта алмаштиришга амал қилишлари таъминланган.

Бреттон-Вудс келишуви халқаро валюта тизимининг ривожланишини энг муҳим босқичи ҳисобланади. Биринчи марта халқаро валюта тизими ҳукуматлараро келишувларга асослана бошлади. Олтин-доллар стандарти тизимини мустаҳкамлаган Бреттон-Вудс тизими халқаро савдо оборотининг кенгайишда, саноати ривожланган давлатлар ишлаб чиқаришининг ўсишида ҳам муҳим рол ўйнади.

60-йилларнинг охирига келиб Бреттон-Вудс тизими жаҳон ҳўжалигининг кучаяётган байналминаллашуви билан, трансмиллий корпорацияларининг валюта соҳасидаги фаол чайқовчилик фаолияти билан қарама-қарши чиқа бошлади. Олтин-доллар стандарти режими амалда аста-секин доллар стандарти тизимига айлана бошлади. Шу билан бирга 60-йиллар охирида долларнинг жаҳондаги мавқеи Ғарбий Европа давлатлари ва Япониянинг иқтисодий қуввати ва таъсир доирасини ошиши натижасида сезиларли ёмонлашди. АҚШдан ташқаридаги доллар захиралари жаҳон иқтисодиётида жуда катта суммада бўлиб, йирик евродоллар бозорини ташкил қилган эди. АҚШ тўлов балансининг камомади (дефицити) мумкин бўлган нормалардан ортиб борди. Бреттон-Вудс тизимининг долларни олтинга айлантириш ҳақидаги талаби АҚШ учун оғирлик қилиб қолди, чунки ўз захиралари ҳисобидан олтиннинг паст нархини сақлаб туриши керак эди. 70-йиллар бошида Бреттон-Вудс тизими амалда ўз фаолиятини тўхтатди. АҚШ долларни олтинга расмий нархларда алмаштиришдан бош тортди. Натижада жаҳон бозорларида олтиннинг баҳоси кескин кўтарилиб кетди.

1976 йилда Кингстонда (Ямайка) бўлиб ўтган ХВФнинг навбатдаги мажлисида дунёда халқаро валюта тизимининг асослари аниқланди. Ямайка келишувидан келиб чиққан ҳолда халқаро валюта механизмини ташкил этувчилар деб куйидагиларни кўрсатиш мумкин:

1. Олтиннинг қиймат ўлчови ва валюта курсларини ҳисоблашнинг бошланғич нуқтаси сифатидаги вазифаси бекор қилинди. Олтин эркин нархли оддий товарга айланади. Шу билан бир қаторда у алоҳида ликвидли товар бўлиб ҳам қолди. Яъни, зарур бўлганда олтин сотилиши мумкин, олинган валюта эса тўлов учун ишлатилиши мумкин бўлиб қолди.

2. Асосий заҳира валюта қилиш ва бошқа резерв валюталарнинг ролини камайитириш мақсадида СДР (Special drawing rights - SDR) - “махсус ўрнини олиш ҳуқуқи” стандарти киритилди.

3. Давлатларга валюта курсининг хоҳлаган режимини танлаб олиш ҳуқуқи берилди. Давлатлар ўртасидаги ўзаро валюта муносабатлари уларни миллий пул бирликларининг сузувчи курсига асосланадиган бўлди.

Халқаро молиявий қонунларда курсларнинг ўзгариши икки асосий омил билан белгиланади:

- а) давлатларнинг ички бозорларида валюталарнинг реал қийматлари нисбати билан;
- б) халқаро бозорларда миллий валюталарга бўлган талаб ва таклифлар нисбати билан.

3. Халқаро резерв валюта бирликлари

90-йилларнинг бошига келиб сузувчи курслар факторини амалга оширилиши муносабати билан қуйидаги элементлар асосида етарли даражада мураккаб бўлган халқаро валюта тизимини ташкил қилиш схемаси вужудга келди:

1. Асосий устун бирликлар танланади. Бу билан улар миллий валюталар муносабатларини, аниқроғи ўз валюта курсларини сақлаб қолдилар;

2. Валюта курсларининг ўзгариш даражаси бир хил бўлмасдан, диапозони кенг эди. Бунда маълум диапозон доирасида фақат айрим валюталарга нисбатан валюта курси сақланади, бошқа валюталарга нисбатан курс эркин ўзгариб туради.

Амалда давлатлар эълон қилган валюта режимлари хилма-хилдир. 1988 йилда жаҳоннинг 58 давлати ўз валюталарининг асосий ҳамкорларидан бирининг валютасига нисбатан курсини ўрнатишга қарор қилдилар. Булар АҚШ доллари (39 та давлат), француз франки (франк зонасининг 14та давлати) ёки бошқа валюталарда (5 та давлат). Айрим давлатлар ўз валюталарини СДРга (17 та давлат) ёки бошқа валюталар саватчасига (29 та давлат) боғладилар. Бундан ташқари, 4 та давлат ягона валютага нисбатан чекланган мослашувчанлик режимини маъқуллайдилар. Ўз навбатида ЕИ нинг 8 давлати ўзлари учун валюта ҳамкорлиги механизмининг таъсис этишиб, ўз валюта курсларини барқарорлаштирдилар. Жаҳоннинг 19та давлатлари шу жумладан, АҚШ, Канада, Буюк Британия ва Япония мустақил сузиш режимини танладилар.

Ямайка келишуви жамоа валюта бирлиги сифатида “махсус ўрнини олиш ҳуқуқи” (СДР) ни тан олди. СДР 1969 йилда оддий кредит воситаси сифатида яратилган эди. Бирок кейинчалик СДРни “халқаро валюта тизимининг заҳира активи” га айлантириш вазифаси қўйилди. Олдинга СДР бирлиги долларнинг олтин қиймати (1970 й.) мос равишда олтинга тенглаштирилади. 1974 йилнинг июлида валюталарнинг сузувчи курсга ўтиши билан СДРнинг олтин қиймати бекор қилинди. Бу валюта бирлигининг курси валюта саватчаси - ташқи савдоси жаҳон савдосининг 1% дан кам бўлмаган 16 давлат валюталарининг ўртача курси асосида аниқланарди. 1981 йилдан бошлаб СДР 5та давлат валютаси (АҚШ доллари, ГФР маркаси, япон иенаси, француз франки ва Англия фунт стерлинг) тўпламидан келиб чиққан ҳолда аниқланадиган бўлди.

Валюта корзинаси - бу бир валюта ўртача ҳисобланган курсининг бошқа валюталарнинг маълум тўпламига нисбатан солиштириш усулидир. Валюта курсини ҳисоблаш унинг таркиби, валюта компонентларининг ўлчови, валюталарнинг долларга нисбатан бозор курсига боғлиқ.

СДР фоизлар келтиради. Мамлакат агарда СДРдаги авуарлар ассоциацияларидан кўп бўлса фоизлар олади ва аксинча СДРдаги авуарлари асосиацияларидан кам бўлса фоиз тўлайди. СДР бирлиги бирликдир. У ХВФнинг махсус счетларида ХВФга аъзо давлатларга ажратилган квоталар асосида келтирилади. Бу квоталардан конвентирланадиган валюта сотиб олиш ёки тўлов баланси дефицитини тўлаш учун фойдаланилади.

Кўпгина иқтисодчилар СДРни камроқ заҳира валюта сифатида, кўпроқ кредит сифатида кўриш мумкин деб ҳисоблайдилар. Хуллас, СДР ҳам заҳира валюта ҳам кредитдир. Уни яратувчилардан бири айтганидек СДР “айримлар қора йўлли оқ айримлар оқ йўлли қора жонивор сифатида кўрадиган” - зебрага ўхшайди.

Валюта саватчаси қиймати асосида белгиланадиган яна бир жамоа захира валюта бирлиги ЭКЮдир. ЭКЮ (Euro an curren cy unit) ЕИга кирувчи Европанинг илғор 12 давлати валюталарига асосланган эди. Улар бир валютанинг саватчадаги оғирлиги аъзо-давлатларнинг ЕИ ЯММси ва Иттифоқ ичидаги экспортдаги улушига мувофиқ белгиланади. 1 ЭКЮ тахминан 1,3 АҚШ долларига тенглаштирилган эди. СДРдан фарқли улароқ ЭКЮнинг расмий эмиссияси қисман нақд олтин ва долларга айланттирилган. ЭКЮ эмиссиясининг ҳажми СДРдан кўп.

Худди СДР каби ЭКЮ ҳам нақдсиз шаклда - улар бўйича нақдсиз кўчиришда марказий банклар (ёки тижорат банклари) счётларида ёзув сифатида намоён бўлади.

Европа валюта тизимида (ЕВТ) ЕИ ҳар бир аъзоси валютасининг ЭКЮда ҳисобланган асосий курси белгиланган. Мана шу асосий курс негизида валюталарнинг ўзаро курси ҳисобланади. Бу курсдан курслар амалда 2,25% дан ортиқ фарқ қилиши мумкин эмас. ЕВТга қўшилган испан песети учун имтиёзли режим ва Италия лираси учун 1993 йил августидан 15% гача ўзгаришлар чегараси ўрнатилган.

ЭКЮ яратишдан мақсад - айрим ЕИга аъзо давлатларни валюта курсларининг барқарорлигига эришиш эди. ЭКЮни яратишнинг ундаги муҳим томонларидан бири АҚШ долларининг олтинни ўрнини босиш учун етарли даражада ишончли эмаслигидир.

Бундан ташқари ЭКЮни яратиш Европа валюта тизимини доллар ўзгариши ва АҚШнинг иқтисодий тотал диктатига боғлиқликдан озод қилиниши ҳам кўзда тутилди. ЭКЮ қўшма фондлар ва халқаро валюта-кредит молия ташкилотларида валюта бирлиги сифатида, ягона қишлоқ хўжалиги нархлари, ЕИ аъзолари марказий банкларининг валюта интервенциясини ўтказишда ҳисоб-китоблари валютаси сифатида намоён бўлади. 500дан ортиқ йирик халқаро ташкилотлар ЭКЮдан кредит беришда фойдаланадилар.

4. Халқаро валюта ва молия-кредит бозорлари

Халқаро валюта ва молия-кредит бозорлари жаҳон хўжалигида, халқаро иқтисодий муносабатларнинг жуда муҳим бўғинларидан биридир. XX – XXI асрлар бўсағасида жаҳон мамлакатларида молия бозорлари гуркираб ривожланди. Дунёнинг илғор давлатлари умумий молия активлари, уларнинг ялпи ички маҳсулотига (ЯИМ) нисбатан 2,5 баробарга ўсди. Жаҳон валюта ва савдо операциялари қийматларининг нисбати эса дунёнинг илғор давлатлари умумий активлари, уларнинг ялпи ички маҳсулотига нисбатан 2,5 баробар тез ўсди. Жаҳон валюта ва савдо операциялари қийматларининг нисбати 1980 йилдаги 10:1 дан 1992 йилдаги 60:1 гача ўсди. Шу билан бирга, хориж экспертларининг фикрича, давлат облигацияларининг халқаро бозори баъзи бир катталиклар бўйича фақатгина 1920 йилдагидек фаолдир. Капитални ҳаракатчанлиги аср бошидаги даражага яқинлашмоқда, холос.

Жаҳон иқтисодиётида фаолиятидаги капитал даврий обороти қонунияти молиявий бозор ривожланишининг объектив асосидир. Жаҳоннинг баъзи жойларида ортиқча эркин капитал пайдо бўлади, баъзи жойларда унга талаб пайдо бўлади. Жаҳон валюта молия-кредит бозорлари бу қарама-қаршиликларни жаҳон хўжалиги даражасида ҳал қилади. Жаҳон валюта, кредит, қимматли қоғозлар бозорлари ташкил топишининг кўриниши қуйидагиларда намоён бўлади:

- капиталнинг ишлаб чиқариш ва банк ишида концентрациясида;
- хўжалик алоқаларининг байналминаллашувида;
- банкларо телекоммуникацияларининг ривожланишида.

Валюта бозорлари - хорижий валютанинг миллий валютага бўлган талаб ва таклифи асосида ҳосил бўлувчи курс бўйича олди-сотдисини амалга ошириладиган марказдир. Миллий валюта бозорлари ривожланган бозор иқтисодиётига эга бўлган барча давлатларда мавжуд. Миллий бозорлар ва уларнинг ўзаро алоқалари ривожланиб бориши билан ягона жаҳон валюта бозори вужудга келади. У ўз ичига жаҳон, минтақавий, миллий (маҳаллий) валюта бозорларини ўз ичига олади. Бу бозорлар валюта операцияларининг

ҳажми, характери ва операцияларда қатнашаётган валюталар миқдори билан бир-бирдан фарқ қилади. Жаҳон валюта бозорлари жаҳон молия марказларида (ЖММ) тўпланadi.

Жаҳон молия марказлари - бу банклар, ихтисослашган кредит-молия институтлари йиғиладиган жой. Унда халқаро валюта, кредит, молия операциялари, қимматли қоғозлар, олтин олди-сотдиси амалга оширилади. Халқаро молия марказлари орасида Лондон, Нью-Йорк, Франкфурт, Париж, Цюрих, Токиодаги бозорлар ажралиб туради. 1973 йилдан 1992 йилгача валюта операциялар ҳажми кунига 10-20 млн. АҚШ долл. дан 900 млрд. АҚШ долл.га ўсди.

90-йилларнинг бошида халқаро валюта савдосининг 50% га яқини уч жаҳон валюта бозорида амалга оширилади. Жумладан, Лондон валюта бозорида кунига 187 млрд. долл., Нью-Йорк - кунига 129 млрд. долл., Токио валюта бозорида эса кунига халқаро валюта савдосининг 115 млрд. доллари амалга оширилди. 90-йиллар ўртасига келиб, халқаро валюта операцияларининг умумий кунлик ҳажми 1 трлн. 230 млрд. долл. га етди. Минтақавий ва маҳаллий валюта бозорларида маълум бир конвертирланадиган валюталар билан операциялар ўтказилади. Масалан, Хитойнинг валюта марказларида 5та асосий саноати ривожланган давлатларнинг валюталари билан операциялар ўтказилади. Замонавий жаҳон ҳўжалигида валюта бозорлари учун қуйидагилар ўзига хосдир:

1. Жаҳон ҳўжалик алоқаларининг байналминаллашуви, валюта савдоси амалга оширишда автоматик алоқа воситаларидан кенг фойдаланиш асосида валюта бозорларини байналминаллашуви;
2. Валюта операцияларининг номарказлашуви ва глобал миқёси;
3. Валюта операцияларининг унификацияси;
4. Чайқовчилик савдосининг кенг миқёсидалиги.

Валюта курсларининг барқарорлиги.

Валюта бозорлари халқаро ҳисоб-китобларни оператив амалга ошириш, халқаро валюта бозорларининг кредит ва молия бозорлари билан ўзаро алоқасини таъминлайди. Валюта бозорлари ёрдамида банклар, корхоналар, давлатларнинг валюта захиралари тўлдирилади. Бундан ташқари, валюта бозорлари механизмидан иқтисодий дeвлат томонидан бошарилишида, шу жумладан макродаражада давлатлар гуруҳи доирасида (масалан, ЕИ) фойдаланилади. Институцион нуқтаи назарида, валюта бозорлари - бу биржа, брокерлик фирмалари, банклар, корпорациялар ва шунингдек трансмиллий корпорациялар умумийлигидир. 80-йилларнинг охирида банклараро бозорда ўзаро бир-бирлари билан, шунингдек савдо-саноат миқозлари билан 85-90% атрофида валюта савдосини амалга оширилган бўлса, 90-йиллар ўрталарида савдо келишувларининг тобора кўпчилиги банклар эмас, инвестицион фондлар томонидан амалга оширилган эди.

Халқаро кредит-молия муносабатлари ссуда капиталининг жаҳон кредит ва молия бозорларидаги ҳаракати билан боғлиқ бўлган муносабатлар тизимини қамраб олади. Халқаро кредит бозорида давлатлар ўртасида қайтариш, вақтли, фоиз тўлаш шартлари бўйича пул капиталининг ҳаракати рўй беради. Жаҳон кредит бозори - ссуда капиталининг бир қисмидир. Ссуда капитали бозори ўз ичига биринчидан, жаҳон пул бозорини олса (1 кундан 1 йилгача қисқа муддатли депозит-ссуда операциялари, шунингдек Евровалюталар бозорини ўз ичига олади), иккинчидан, жаҳон капитали бозорини (ўрта ва узоқ муддатли хорижий кредитлар ва Еврокредитлар бозорини-1 йилдан 15 йилгача) ўз ичига олади.

Жаҳон молия бозори - бу ссуда капиталлари бозорининг бир қисми бўлиб, унда асосан қимматбаҳо қоғозларнинг эмиссияси ва савдо-сотиғи амалга оширилади. Жаҳон ссуда капитали бозори миллий ссуда капитали бозорларининг халқаро операциялари асосида пайдо бўлади, уларнинг байналминаллашуви давомида ривожланади. Жаҳон ссуда капиталлари бозори охириги ўн йилликда тез ривожланди. Бунга сабаб ссуда капитали ҳаракатининг узоқ муддатли анъаналари, бу ҳаракатни миллий даражада тартибга солувчи давлатларнинг ҳуқуқий нормаларининг либераллашуви, қимматли қоғозлар ҳаракатининг кенгайтиши, интеграцион жараёнлардир. Жаҳон ссуда капитали

бозори жаҳон хўжалигида ссуда капитали ҳаракатини таъминловчи турли компания, банк валюта-кредит муносабатлари бирлигини қамраб олади. Жаҳон хўжалиги ва халқаро иқтисодий алоқаларнинг ривожланишининг XX аср охиригидаги муҳим тенденцияси шундаки, халқаро кредит-молия муносабатлари ўсиш суръатлари бўйича саноат ишлаб чиқариш ва халқаро савдодан анча олдиндадир.

XX асрнинг 50-йиллари охиридан бошлаб халқаро кредит-молия бозорининг ривожланиши жаҳон ссуда капитали бозорининг ўзига хос томони - Евробозорнинг вужудга келиши ва кенгайишига сабаб бўлди.

Евробозор - бу Евровалютада кредит заёмлар бўйича операциялар амалга ошириладиган бозордир.

Евровалюта - мамлакатнинг бирор бир хорижий банк ҳисобига ўтказилган ва шу банклар томонидан барча давлатларда, шу жумладан, эмитент давлатда ҳам операциялар амалга оширишда фойдаланадиган конвертирланадиган валютасидир.

Евробозорлар - давлат, ҳукумат бозори деган мақомга эга эмас. Уларнинг пайдо бўлишига корхоналар, инвесторлар, шунингдек баъзи бир давлатларнинг эҳтиёжи сабаб бўлади. Евробозорлардаги операциялар айрим давлатларни давлат томонидан валютани тартибга солинувига ва солиқ қонунчилигига бўйсунмайди. Жаҳон иқтисодиётида евробозорлар 50-йиллар охирида юзага келган бўлиб, бунинг асосий сабаблари қуйидагилардан иборатдир:

1. Долларни АҚШдан ташқарида жойлаштириш таклифининг пайдо бўлиши.
2. Европада долларга бўлган талабнинг катталиги.
3. АҚШдаги тартибга солишнинг бу давлатда доллар билан валюта операцияларини ўтказишнинг эркин бозордагига нисбатан мушкуллаштирилганлиги.
4. Европа банкларининг халқаро операцияларини молиялаштириш қуролини топишга бўлган истаги ва бошқалар.

Евробозорларнинг ривожланиши жаҳон миқёсида молиявий ресурсларга талаб ва таклифнинг эркин нисбатини яратишга имкон берди. Евробозорлар корхоналарга молиялаштиришга бўлган эҳтиёжларини ички капитал бозорига мурожаат қилмасдан қондириш имкониятини беради. Улар молиявий ресурсларни рационал жойлаштириш имкониятини беради.

Шундай қилиб, евробозорлар ўз фаолиятларини диверсификация қилиб жаҳон миқёси ўлчамларини олади. Улар капитал жойлаштириш ва кредитлаш бўйича операцияларни барча халқаро операторларга таклиф қилади. Евробозорлар барча йирик халқаро банкларни, жаҳон молиявий марказларни ва барча конвертирланадиган валюталарни мобилизация қилади. Евробозорларнинг ривожланиши янги молиявий марказларни (Сингапур, Гонгконг, қувайт, Кайман ороллари ва бошқалар) пайдо бўлишига олиб келди. 1981 йилнинг декабрида Нью-Йорқда халқаро банк хизматлари бўйича эркин зона пайдо бўлган бўлса, 80-йилларнинг охирига келиб янги жаҳон молия марказларида бутун дунё халқаро валюта-молия операцияларининг учдан бир қисми тўпланган эди. Шундай қилиб, Евробозорларни ривожланиши ва халқаро молиявий бозорларни байналминаллашуви халқаро иқтисодий муносабатлар учун товарлар бозорини ривожланиши ва байналминаллашувида халқаро меҳнат тақсимооти каби аҳамиятга эга бўлди.

Назорат учун саволлар:

1. Валюта курси қандай аниқланади?
2. Валюта паритети замонавий халқаро валюта-кредит муносабатларида аҳамияти қандай?
3. Жаҳон валюта тизими деганда нимани тушунаси?
4. Жаҳон валюта тизимининг ривожланиш босқичларини кўрсатиб беринг?
5. Бреттон-Вудс валюта тизимининг хусусиятлари нимада?
6. Ямайка тизимини вужудга келишининг сабаблари нимада?

7. Евронинг киритилиши ЕИ давлатлари ва шунингдек, жаҳон иқтисодиётига қандай таъсир кўрсатди?
8. Халқаро молия бозорларидаги тенденцияларни гапириб беринг.

Адабиётлар:

- Назарова Г.Г., Иминов З.М., Халилов Х.Х., Хамидов О.Б. Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий муносабатлар. Дарслик.- Т.:ТДИУ, 2011.- 276 б.
- Назарова Г.Г., Халилов Х., Эшпаев А., Хакимов Н.З., Салихова Н., Бобожонов Б.Р. “Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ”. Дарслик – Т., 2006. - 216 бет.
- Ломакин В. Мировая экономика. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2010. – 190 с.
- Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник. – М., 2010, 19-23 с.
- Бобожонов Б.Р., Хамидов О.Б., Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ. Ўқув услубий мажмуа. – Т.: ТДИУ, 2012 й.
- Мировая экономика: прогноз до 2020 года / под ред. акад. А.А. Дынкина / Учебник ИМЭМО РАН. – М.: Магистр, 2007. – 429 стр.

ТАҚДИМОТ

1-мавзу. Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланишининг замонавий хусусиятлари

Халқаро иқтисодий муносабатлар моҳияти,
маъносини курсатувчи асосий
курсаткичлардан бири халқаро меҳнат
тақсимотидир

Дунёнинг барча мамлакатлари у ёки бу
жиҳатдан халқаро меҳнат тақсимотига (ХМТ)
қўшилган. Унинг чуқурлашуви илмий-техника
инқилобининг (ИТИ)нинг таъсири остида
бўлган ишлаб чиқариш кучларининг
ривожланишидан келиб чиқади.

Интенсив давлатлараро иқтисодий алоқаларнинг ҳозирги даражаси қуйидагиларни кўрсатади:

- жаҳон ҳўжалигида халқаро меҳнат тақсимоти даражасининг чуқурлигини;
- анъанавий халқаро тайёр маҳсулотлар савдоси миқёсларининг кенгайиши ва характерининг ўзгарганлигини (у кўп жиҳатдан миллий ишлаб чиқариш жараёнларига туғридан-туғри хизмат қила бошлайди);
- капитал миграциясининг интенсивлашганлигини;
- илмий-техник билимлар алмашувининг тезлашганлиги ва шунингдек хизматлар соҳасининг ривожланганлигини;
- ишчи кучи миграциясининг сезиларли даражада ўсганлигини (халқаро ишчи кучи миграцияси халқаро ҳўжаликнинг байналминаллашувининг муҳим қисми бўлиб қолмоқда);
- давлатлар ва минтақалар ўртасидаги иқтисодий интеграциялашув жараёнларининг тезлашиши ва кенгайишини.

Халқаро меҳнат тақсимотида иштирок этиш давлатларга қўшимча иқтисодий самара бериб, ўз эҳтиёжларини энг кам ҳаражатлар билан тўлиқроқ қондириш имконини беради.

Меҳнат тақсимоти – бу тарихан белгиланган ижтимоий меҳнат тизимидир. У жамият ривожланиши жараёнида фаолиятнинг сифат жиҳатдан дифференциацияси натижасида келиб чиқади.

Меҳнат тақсимоти турли шаклларда намоён бўлади. Халқаро иқтисодий муносабатлар курсида халқаро меҳнат тақсимоти ўрганилади.

Халқаро ишлаб чиқариш ихтисослашувининг асосий турларига:

- предметли (маҳсулот ишлаб чиқариш);
- деталли (маҳсулотни ташкил қилувчиларни ишлаб чиқариш);
- технологик ёки босқичли (яъни, алоҳида технологик жараёнларни, масалан йиғиш, бўяш ва бошқаларни амалга ошириш) ихтисослашиш киради.

Жаҳон иқтисодиётида кооперация алоқаларини ўрнатишда фойдаланиладиган қуйидаги уч асосий усулга алоҳида эътибор берилади:

- Ҳамкорликдаги дастурларни амалга ошириш.
- Шартнома асосида ихтисослашиш.
- Қўшма корхоналар ташкил қилиш.

2-мавзу. Халқаро савдо. Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш йўллари

Халқаро савдо концепциялари

Халқаро савдо авваллари қуйидаги шароитда вужудга келган.

- 1) Дунё мамлакатлари бўйича хом-ашё, нодир материаллар нотекис тақсимланганлиги учун савдо муносабатлари ташкил топган.
- 2) Баъзи бир маҳсулотларни баъзи бир мамлакатларда ишлаб чиқариш бир неча мартаба арзонга тушиши ва арзон маҳсулотларни ортиқча ишлаб чиқариб, четга сотиш зарурати вужудга келган.

Халқаро савдони анъанавий шакллари қуйидагилардир:

1. маҳсулотларни айрибошлаш (хом-ашё ва материаллар)
2. хизматларни айрибошлаш (консалтинг, муҳандислик хизматлари)
3. транспорт хизматлари
4. халқаро сайёхлик хизматлари
5. илмий техник тараққиёт ва нау-хау йўналишидаги хизматлар

Давлатнинг халқаро савдога аралашув даражасига кўра эркин савдо сиёсати ва протекционизм сиёсатига ажратиш мумкин.

Эркин савдо (free trade) – давлатнинг ташқи савдоси минимал даражада аралашиб сиёсати бўлиб, бунда ташқи савдо эркин бозор кучлари талаб ва тақлиф асосида ривожланади.

Протекционизм (protectionism) – бу савдо сиёсатининг тариф ва нотариф воситаларидан фойдаланиш йўли билан ички бозорни ташқи рақобатчиларидан химоялашга қаратилган давлат сиёсати.

“Эркин савдо ёки протекционизм сиёсатини танлаш ёки уни қандай бўлса шу ҳолда сақлаш олдинги асрларнинг характери эди. Бизнинг давримизда бу икки йўналиш ўзаро боғлиқдир. Аммо кўп ҳолларда уни бу қарама-қарши бирлик эркин савдо тамойилининг бош вазифасини бажаради.

Савдони тартибга солишнинг тариф усуллари

Божхона тарифини қуйидагича тушуниш мумкин:

- савдо сиёсати ва давлат томонидан тартибга солиш воситаси;
- божхона бождлари йиғиндиси;
- божхона бождлари ставкаси.

Божхона божи- товар экспорт ёки импорт қилинаётганда тўланадиган мажбурий тўловлар.

Божхона божи учта асосий вазифани бажаради:

- Фискал (бюджет);
- протекционизм (импорт);
- балансловчи (экспорт).

Божхона божига тортишнинг усуллари:

- адвалор;
- махсус;
- аралаш.

Характерида кўра:

- мавсумий;
- антидемпинг;
- компенсацион.

*Савдони тартибга солишнинг нотариф
ушуллари*

Тарифсиз ушуллар – товар айирбошлашга таъсир қилиш дастакларини, яъни олиб кириладиган ёки олиб чиқиладиган маҳсулот ҳажми ва номенклатурасини чеклашни билдиради.

Экспорт ва импорт квоталари:

- глобал;
- якка тартибда (индивидуаль).

Лицензиялар:

- *бир мартали лицензия*- ҳукумат томонидан аниқ фирмалар учун 1 йилгача бериладиган бир мартали ёзма рухсатнома;
- *генерал лицензия*- 1 йил давомида миқдори чекланмаган;
- *глобал лицензия*- миқдори ва нархи чекланмаган ҳолда жаҳондаги истилган мамлакатга амалга ошириш;
- *автоматик лицензия* – давлат томонидан рад этилмайдиган экспортёр ёки импортёрнинг талаби келиб тушиши билан бериладиган рухсатнома.

Савдо сиёсатининг яширин усуллари

Савдо сиёсатининг яширин усуллари:

- техник барьер;
- ички солиқлар ва йиғимлар;
- давлат харидлари доирасидаги сиёсий;
- маҳаллий қисмлар улуши бўйича талаблар.

Ҳозирги кунда дунёнинг ўнта энг йирик савдо мамлакатларига

- ❑ Франция
- ❑ Буюк Британия
- ❑ Италия
- ❑ Канада
- ❑ Голландия
- ❑ Гонконг
- ❑ Бельгия
- ❑ (Люксембург билан биргаликда)
киритиш мумкин.

Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМ да халқаро ҳудудий савдо
блокларнинг энг йирик 9 тасининг таркиби қуйиданилар
бўлган :

- ❖ **Европа Ҳамжамияти(ЕҲ)**-Австрия, Германия, Буюк Британия, Италия, Ирландия, Франция, Испания, Португалия, Финляндия, Швеция, Дания, Бельгия, Люксембург, Нидерландия, Греция.
- ❖ **Шимолий Америка эркин савдо ҳақидаги келишуви (НАФТА)** - АҚШ, Канада, Мексика.
- ❖ **Европа Эркин Савдо Ассоциацияси (ЕАСТ)** - Исландия, Норвегия, Швейцария, Лихтенштейн.
- ❖ **Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлиги (АСЕАН)**- Австралия, Бруней, Малайзия, Сингапур, Таиланд, Янги Зеландия, Папуа-Новая Гвинея, Индонезия, Филлипин, Тайвань, Гонконг, Япония, Жанубий Корея, Хитой, Канада, АҚШ, Мексика, Чили.

- ❖ **“Меркосур”** - Бразилия, Аргентина , Парагвай, Уругвай.
- ❖ **Жанубий Африка Тараккиёт қўмитаси (САДК)** - Ангола, Ботсвана, Лесото, Малави, Мозамбик Маврикий, Намибия, ЮАР, Свазиленд, Танзания, Зимбабве.
- ❖ **Ғарбий Африка иқтисодий ва валюта иттифоқи(ЮЭМОА)** - Кот-д`Ивуар, Буркина-Фасо, Нигерия, Того, Сенегал, Бенин, Мали.
- ❖ **Жанубий Осиё худудий ҳамкорлик ассоциацияси(СААРК)** - Ҳиндистон, Покистон, Шри-Ланка, Бангладеш, Мальдив ороллари, Бутан, Непал.
- ❖ **Анд пакти давлатлари** - Венесуэлла, Колумбия, Эквадор, Перу, Боливия.

3-мавзу. Халқаро ишчи кучи миграцияси

Аҳоли миграцияси деганда маълум худудларда инсонларнинг доимий яшаш жойини алмаштириши ёки унга қайтиш билан кўчиб ўтиши тушинилади.

Жаҳон иқтисодиёти ва ХИМда халқаро (ташқи) миграциянинг турли шакллар – меҳнат, оилавий, туристик ва бошқа турдаги шакллари мавжуд.

Халқаро ишчи кучи бозори миллий чегараларни кесиб ўтувчи турли-туман меҳнат ресурслари оқимини қамраб олади. Халқаро меҳнат бозори ишчи кучининг миллий ва минтақавий бозорларини бирлаштиради.

•Иммиграция (immigration) – меҳнатга лаёқатли аҳолининг берилган мамлакатга унинг сарҳадлари ташқарисидан кириб келиши.

•Эмиграция (emigration) – меҳнатга лаёқатли аҳолининг берилган мамлакат сарҳадларидан чиқиб кетиши.

•Миграцион сальдо (net migration) – мамлакатдан иммиграцияни ва мамлакатга эмиграциянинг фарқи

•“Ақлли кишиларнинг кетиб қолиши” (“brain drain”) – юқори малакали кадрларнинг халқаро миграцияси

•Реэмиграция (re-emigration) – эмигрантларнинг ватанига доимий яшаш жойига қайтиб келиши.

Халқаро ишчи кучи миграциясининг сабаблари

Ишчи кучи миграциясига ҳам иқтисодий, ҳам ноиқтисодий характердаги омиллар сабаб бўлади.

Ноиқтисодий характердаги сабабларга – сиёсий, миллий, диний, ирқий, оилавий ва бошқаларни айтиш мумкин.

Иқтисодий характердаги сабаблар алоҳида давлатларнинг иқтисодий ривожланиш даражасини турличалигига бориб тақалади. Ишчи кучи асосан турмуш даражаси паст бўлган давлатлардан турмуш даражаси баланд бўлган давлатларга кўчади.

Халқаро ишчи кучи миграциянинг сабаблари

Мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражасининг турлиги;

Иш хақи миқдори ўртасида миллий фарқларнинг мавжудлиги;

Ишсизлик мавжудлиги;

Капиталнинг халқаро ҳаракати ва трансмиллий корпорациялар фаолияти;

Аҳоли демографик жиҳатдан бир биридан фарқлиги

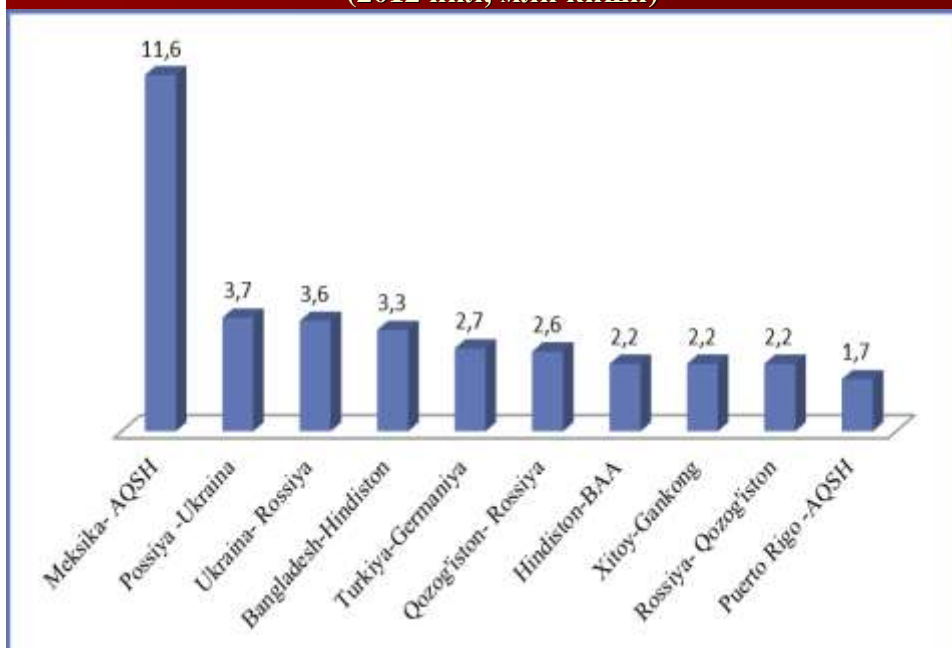

Халқаро капитал кучиши

Айни бир пайтда ишчи кучи экспортёрлари баъзан салбий ҳолатларга ҳам дуч келадилар. Энг асосийси - "ақллиларнинг кетиши", миллий иқтисодиётга жуда керак бўлган малакали, ташаббускор кадрларнинг кетиб қолишидир.

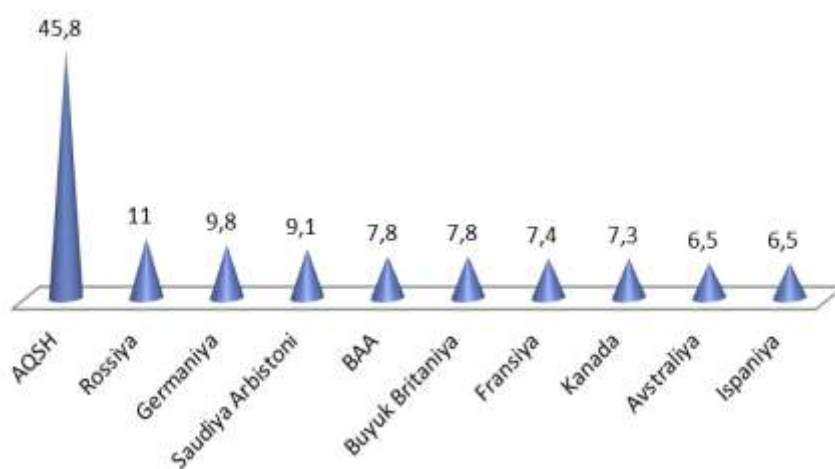

Жаҳон мамлакатларида миграциянинг асосий йўналишлари (2012 йил, млн киши)

Халқаро ишчи кучи миграцияси мамлакатлар миқёсида

2013- yil mln. kishi

Ўзбекистон Республикасидан кўчиб кетганлар сони

Yillar	2008	2009	2010	2011	2012
O'zbekiston Respublikasi	195836	187710	183858	184149	210653
Qoraqalpog'iston Respublikasi	23574	28324	26971	29848	23099
Andijon	6709	7347	6296	5783	7752
Buxoro	8860	9659	6929	7193	8885
Jizzax	11677	10750	11174	9574	10016
Qashqadaryo	10252	10824	10894	10333	13604
Navoiy	15782	13324	13719	17094	18859
Namangan	3291	4245	5099	4350	5144
Samarqand	17679	15812	15371	16900	13741
Surxondaryo	14001	12492	12742	12770	13528
Sirdaryo	9032	8074	8758	6976	8171
Toshkent	30156	26967	27547	23826	34479

4-мавзу. Халқаро валюта-молия ва кредит муносабатлар

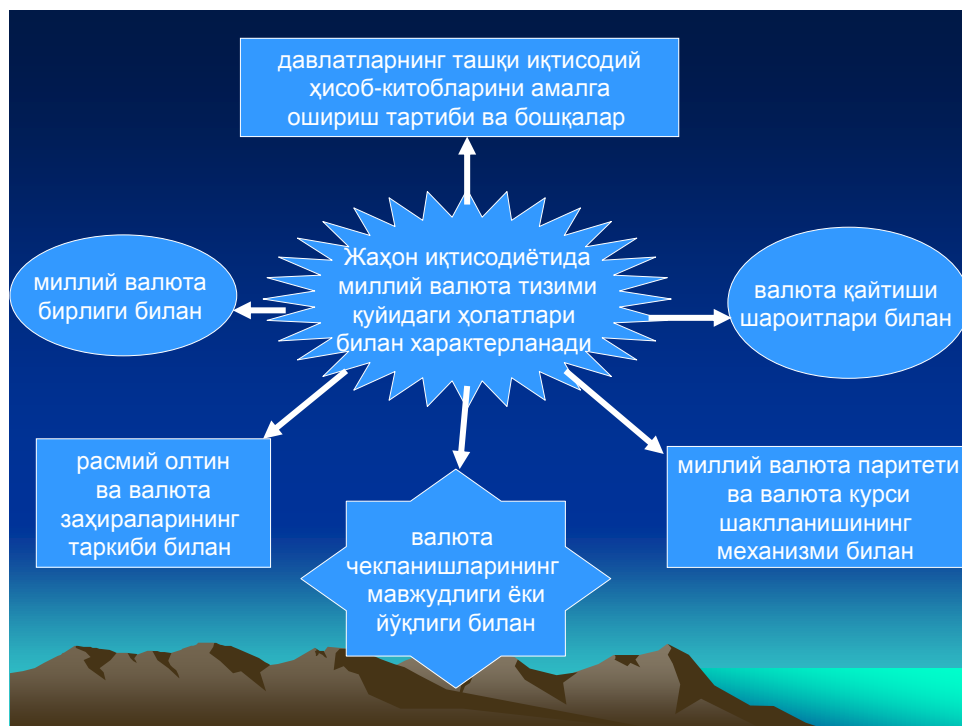
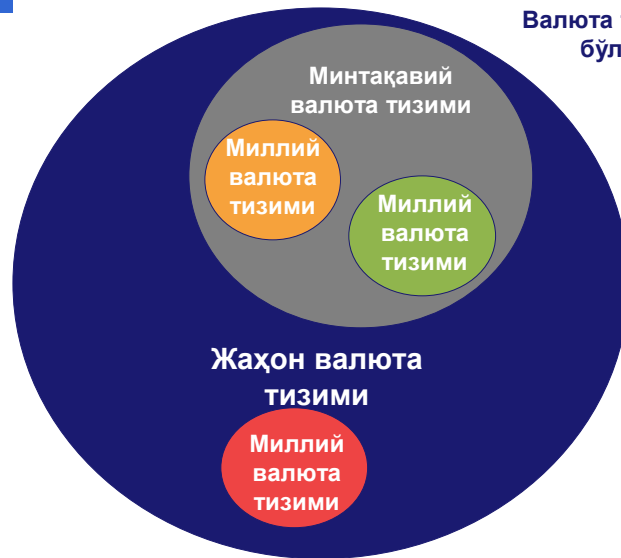
Ўзбекистон Республикасига кўчиб келганлар сони (2008- 2013йиллар)

Ko'chib kelganlar soni					
Yillar	2008	2009	2010	2011	2012
O'zbekiston Respublikasi	149732	138077	139775	136565	169701
Qoraqalpog'iston Respublikasi	13686	12723	14275	14041	12091
Andijon	5942	6619	5737	4967	5818
Buxoro	4950	5461	4244	5351	4460
Jizzax	7569	6994	7950	8811	7748
Qashqadaryo	10660	9883	10077	12103	12825
Navoiy	12115	11337	11442	11390	12134
Namangan	2601	3818	4393	4428	4245
Samarqand	12259	11920	12332	12983	9326
Surxondaryo	11537	10648	11600	11464	12007
Sirdaryo	5971	5576	6708	7166	7117
Toshkent	19937	16523	15467	12367	22322
Farg'ona	13964	12494	12747	13611	12909
Xorazm	5989	6250	7239	7737	7192
Toshkent shahri	22552	17831	15564	10146	39507

Валюта муносабатлари одатда миллий ва халқаро даражаларда амалга оширилади. Миллий даражада улар миллий валюта тизимлари (МВТ) соҳасини қамраб олади. Миллий валюта тизими - бу валюта қонунчилиги билан белгиланадиган давлат валюта муносабатларини ташкил қилишнинг шаклидир. МВТнинг ўзига хос томони у ёки бу давлат иқтисодиётининг, шунингдек ташқи иқтисодий алоқаларининг ривожланиш даражасини ва ўзига хослиги билан аниқланади.

Валюта тизимининг бўлиниши

Халқаро валюта-молия ва кредит муносабатлари

Жаҳон валюта, кредит, қимматли қоғозлар бозорлари ташкил топишининг кўриниши қуйидагиларда намоён бўлади

Халқаро кредит-молия муносабатлари ссуда капиталининг жаҳон кредит ва молия бозорларидаги ҳаракати билан боғлиқ бўлган муносабатлар тизимини қамраб олади.

Жаҳон молия бозори - бу ссуда капиталлари бозорининг бир қисми бўлиб, унда асосан қимматбаҳо қоғозларнинг эмиссияси ва савдо-сотиғи амалга оширилади.

Жаҳон ҳўжалиги ва халқаро иқтисодий алоқаларнинг ривожланишининг XX аср охиригидаги муҳим тенденцияси шундаки, халқаро кредит-молия муносабатлари ўсиш суръатлари бўйича саноат ишлаб чиқариш ва халқаро савдодан анча олдиндадир